

**Эргим номчукчулар! «Шын» солунну чагыдып алырының
хуусаазының доостурунга чедир 4 хонук арты.
ЧАГЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ДАЛАЖЫҢАР!**



ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 148 (16606)

2002 чылдың
ДЕКАБРЬ 21,
суббота

Ат салган шагы 18.30
Садар өртээ 4 рубль.

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИННЕРИ

Хүндүлүг энергетиктер!

Декабрь 22-де силерниң профессионал байырлалыңар чаңыл езугаар демдеглеттинер. Чылда эң-не кыска хүн-биле ол кезээде холбайып келген болгай. Ону кайгамчык капсырлажыышкын деп бодаар мен, чүге дизе электри энергиязы кышкы кыска хүнүнү биске арай таарымча чогуң билдиртпес, а чылыг энергиязы бистиң кадыг-ширийн агаар-бойдузувуска удур чаңчыгарыңга биске дузалаар.

Энергетиканы экономиканың бааза адыры деп санап турар. Ол чокта бүдүрүшкүнүнү шапкын өзүлдези болгаш ажил-агый комплекзинин дең-дески ажилдаар чоруу чедип алдынас болгай. Тываның энергетиктеринин профессионализминин, харын-даа эрес-дидим чоруунун ачызында республиканың энергетиктиг системазы нарын шилчилгелиг чылдарда турум чоруун хевээр камгалап арттырган. Чамдыкта нарын социал болгаш экономиктиг айтырыгларны шийтпирлээр ужурга таваржып турган силер, оон түннелинде

чурттаар оран-савалар, школалар болгаш уруглар садтары чылыг база чырык-биле үзүктел чок хандыртынып келген болгаш хандыртынып турар-даа. Чогум-на ынчангаш байырлал хүнүнде бирги ээлчеглиг сорулгаларның бирээзи болбушаан адырның шийтпирлээри негеттинип турар айтырыгарын чугаалаар ужурлуг. Энергетиканы чаартырының үр хуусаалыг программаны боттандырары – ол орукка кол чада. Бистер шупту катчып алгаш, дыка хөй чүүлдерни кылып болур бис!

Бүгү энергетиктерге профессионал байырлал-биле байыр чедирбишаан, чаа-чаа чедишкиннерни, чаагай кадыкшылды, өг-бүлезинге кежик-чолду болгаш келир үеже бүзүрелдиг көрүш-биле кол-ла чүве – озал-ондак чок ажилдаарын күзедим! А силерниң хоорайыңарга – чылыг болгаш чырык турзун.

**Тыва Республиканың Чазак Даргазы
Ш.Д. ООРЖАК.**

Тыва Республиканың чылыг-энергия комплекзинин бүдүрүлгелеринин хүндүлүг ажилдакчылары!

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы профессионал байырлалыңар – Энергетик хүнү-биле силерге байыр чедирип тур!

Тываның энергетика төөгүзү эгелээнден бээр 77 чыл болуп турар. Кызыл хоорайга дизель-биле ажилдаар бирги электростанция 1925 чылдың октябрьда ажылгалга кирген. Тыва Арат Республикага ону белек кылдыр Совет Эвилели туткан. Эрткен чылдарда энергетика болза экономиканың мурнады хөгжүдөр адыры, экономиктиг хөгжүлдениң, политиктиг турум чоруктун болгаш чонун социал чаагай чоруунун күчүлүг фактору апарган.

Амгы үеде республиканың үлетпүр бүдүрүлгезинин ниити хемчээлин барымдалап алгырга, чылыг-энергетиканың үлү 25 хуу хире болуп турар, чылдың-на 40 миллион хире киловатт-шак электри энергиязы, барык 1 миллион 200 муң Гкал чылыг энергиязы бүдүртүнүп турар.

Бөгүн адырда бедик мергежилдиг специалистер ажилдап турар, олар дээрге республиканың чылыг-энергия комплекзинин бүзүрелдиг, озал-ондактыг

байдалдар чокка ажилдаарын, энергия хандырылганың долгандыр турар хүрээлелге техниктиг хора чок чорудулгаларын хандырып турар боттарының ажил-херектеринин езулуг мастерлери-дир. Чогум-на силерниң арга-дуржулгаларың, билдиг чорууңарың, ажил-херекти харысалгалыг езу-биле көөр бүдүжүнерниң ачызында сөөлгү он чылдарда Бүгү Россияга экономика талазы-биле берге байдалдарда энергетиктиг система быжырымчалыг болгаш дең-дески ажилдаар арга-шинээзин камгалап арттырган, оон аңгыда ону улам ыңай хөгжүдөрүнүн айтырыгларын чедишкинниг шийтпирлеп турарлар.

Бо байырлал хүнүнде силер бүгүдеге ажилыңарга чедишкиннерни, быжыг кадыкшылды, ааскежин болгаш чаагай кежик-чолду күзеп каарын чөпшээрер көрүңер!

Байырлал хүнү-биле,
Энергетик хүнү-биле!

Хүндүктел-биле,
Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазы В.ОЮН.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

1. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызынга **Виктор Иванович ЛАВРИНЕНКОНУ** томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2002 чылдың декабрь 20, № 213

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

1. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызынга **Илья Николаевич ТОВАРИЩТАЙНЫ** томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2002 чылдың декабрь 20, № 214

Томуйлаашкын

БИР ДЕМНИГ



2002 чылдың декабрь 12-де ТР-ниң ИХЯ-зының сайыды С.П. Аренинниң дужаалы-биле Кызыл хоорай чагыргазының иштики херектер эргелелиниң начальнигинге милицияның подполковниги **Владимир Темир-оолович МОНГУШ** томуйлаткан. Ол ук албан-дужаалга ол-ла хүн ажилдай берген.

В.Т. Монгуш 1966 чылда Кызыл хоорайга төрүттүнгөн. 1983 чылда Кызылдың №2 школазын дооскаш, 1984-1986 чылдарда Совет Армияның Чепсектиг күштеринге албан-хүлээлгезин эрттирген. 1990 чылда Кызылдың күрүнениң педагогика институтун дооскаш, комсомолдун путевказы-биле төрөөн хоорайыңга корум-чурум тудары-биле

иштики херектер эргелелинге ажилдап эгелээн. Ол аңаа кеземче херезин истээр килдистин начальнигинге чедир депшип ажилдаан. Ажилдап турар үезинде бот-өөредилге-биле Хакасияның Катанов аттыг университетинин юриспруденция факультетин дооскан. Өг-бүлелиг, ийи ажы-төлдүг.

Кызыл хоорай чагыргазының иштики херектер эргелелиниң начальниги, милицияның подполковниги В.Т. Монгуш-биле ужурашкаш, кыска интервьюну алдымыс.

— Владимир Темир-оолович, бедик албан-дужаалга томуйлатканыңар-биле байыр чедирип тур бис. «Чаа ширбиил эки ширбиир» дээр болгай, кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демиселди кандыг угла-нышкыныг чорудар силер?

— Милиция ажилдакчылары кем-херек үүлгедилерин бол-дурбас дээш чогуур хемчеглерни дарый ап, кызып ажилдап турарын демдегледип каайн. Корум-чурум тудары чүгге милициядан хамаарышпас, аңаа хөй-ниитиниң деткимчези черле херек. Чон биле эрге-хоойлу камгалаар органнар аразында билчишкин чок болза, канчап кем-херек үүлгедикчилери-биле демисе-жирил? Ынчангаш ажилывыстың угла-нышкыныг чонун негел-делеринге дүүштүр чорудар бис.

Ажилывыста чедир кылдын-май турар чүүлдер база бар. Ол дугайын РФ-тиң ИХЯ-зындан келген хыналда комиссиязы демдеглээн. Чамдык четпестеривисти эдип, хамаатыларның эргелерин камгалап ажилдаар апар бис.

— Кадрлар талазы-биле ескерилгелер болур бе?

— Амдызында чок. Харында кадрлар чедишпейн турар деп болур. Барыны болгаш Чөөн

шагдаа участоктарында началь-никтер чок. Бистиң бо эргел-ледин начальнигинин оралак-чызы ам-даа томуйлаттынмаан.

— Кызыл хоорайга корум-чурум талазы-биле эки угже чүгээртээшкн болур бе?

— Республикада деңнелге хамаарыштыр алгаш көөрге, бир хонукта Кызыл хоорайга 40 ажыг кем-херек үүлгедилери бүрүт-кеттинип турар. Ынчангаш ша-гдаа ажилдакчылары ямылар, ведомстволар-биле кады рейди-лерни чорудуп, профилактиктиг ажилды күштелдирип, хоорай чагыргазы-биле сырый холба-лыг аждаар апар бис.

— Удавас келир Чаа чыл таварыштыр кызылчыларга чүнү күзээр силер?

— Хоорайның чурттакчы-ларыңга изиг байыр чедирби-шаан, Чаа чылда оваарымчалыг болурун, хөй арага-дары ишпе-зин, корум-чурум үревезин күзээр-дир мен.

— Четтирдивис, Владимир Темир-оолович.

Бистиң корр.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорай чагыргазының иштики херектер эргелелиниң начальниги, подполковник В.Т. Монгуш.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруу.

Харызын чоорту бээр

Бо чылдың декабрь 16-да ТР-нің Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак-биле эрткен «дорт эфирге» келген айтырыглары мурнунда турган дуржулга езугаар болдунар аайы-биле хамааржыр ямылар болгаш албан черлери массалыг информация чепсектерин дамчыштыр чоорту харыылап бээр. Мооң мурнунда үнген солунга айтырыгны салган кижиниң ат, фамилиязы билдинмес болганы-биле болгаш анаа-ла астыгып калган айтырыгларны бөгүнгү солунда немең парладывыс. Оон аңгыда дөмейлежиш турар айтырыгларны катаптап турбазы-биле чангыс кылыпканын база дыңнаттывыс.

1. Сучков Андрей Михайлович, Хову-Аксый суур: «Тыва кобальт» комбинадын кажан катап тургузарыл?

2. Лариса Ооржак: Школадан дашкаар өөредилге төвүнде тыва дылда бөлгүмнер чүге чогул?

3. Ооржак Айсуу, Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумун сүргүлү: Сонгулда мурнунда стипендияны улгаттырып бээр деп аазаан болгай силер. Стипендияны кажан өстүрерил?

4. Чойгана Владимировна, Сүт-Хөл: Хуу бизнес кылып турар бис. Чээли алып дугайында документилерни июльда-ла кириген бис. Комиссия ону ам-даа көрбээн.

5. Тогуй-оол Роман Чоодуевич, Балгазын: Тайга зоназынга ыяш болбаазырадырының планы менде бар. Маңаа хамаарыштыр Чазак Даргазы-биле хууда ужуражырын диледим.

6. Араптан Лидия, Бай-Даг суур: Трактор болгаш культиватор бээр дугайында 2001 чылдың апрель 19-та билдириштин кириген мен. Айтырымыны кажан көөрүл?

7. Балчий Николай Кызыл-оолович: Республика бюджетинде ветеринар албанынга келир чылын 3 млн. рубль планнаттынган. Херек кырында кашты камгалааныл?

8. Октябрь 1-ден башкыларга, эмчилерге шалынны өстүрген. Мал эмчилеринге өстүрер бе?

9. ТР-нің Чазак келир чылын күрүнениң ветеринар инспекторларын тургузарын планнап турган. 2003 чылдан ол албан-дужаалдарны кириер бе?

Спорттун сайзыралының дугайында

10. Сөөлгү үеде волейбол, баскетболдун чыынды командалары чүге көзүлбестей бергенил?

11. Аяс Монгуш сумога делегей чемпиону апаарга, аңаа Россия шаңналдарын бээринге дузалаар дээн болгай силер. Ону кажан бээрил?

12. Владимир Биче-оолду республика шаңналдары-биле чүге шаңнавааныл?

13. Биче-оол А.А.: Тывада спорт шөлдері эвээш. Оларны тудар бе?

Хоойлужудулга палатазы: хүн бүрүде

ХАНДЫР ӨӨРЕНИП КӨРБЭЭН

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының бирги сессиязының чедиги хуралы болуп эрткен. Сайгарып көөрү-биле хүн чурумунга он чеди айтырыгны кириген.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчыларын, Саң-хөө, Экономика ямыларынның сайыттарын томуйлаарынга чөпшээрел бээр дугайында айтырыгны бир дугаарында чугаалашкан. ТР-нің Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак Чазак Даргазының оралакчыларының хүлээлгезин күүседип турар Р.С.Баяннын, В.В.Вусатынның, А.Т.Конгарнын, В.И.Лавриненконун, Д.Д.Ооржактын, Е.Л.Осердцовтун, И.Н.Товарищтайнын, экономика сайыдының хүлээлгезин күүседип турар С.Н.Сапованың допчу намдарын, ажил-чорудулганын тус-тузунда депутаттарга таныштырган. Олар шуптузу алды ай дургузунда бо албан-хүлээлгелерин күүседип келгеш, моон сонгаар чедишкенин ажилдап болур арга-шинектин көргүскенин Чазак Даргазы айыткан. Ынчангаш оларны томуйлаарынга чөпшээрелди бээрин депутаттардан дилээн.

ТР-нің Чазак Даргазының оралакчыларының, Экономика ямызының сайыдының хүлээлгезин күүседип турарлар боттарының ажылын, моон сонгаар республиканың социал-экономиказын хөгжүдерде чүну кылып деп турарын чугаалап берген. Оон соонда депутаттар айтырыгларын салып, кижилер бөрүзүнүн ажылынга характеристиканы берген. Оларның ажылында четпестерин айтып, кандыг айтырыгларже кичээнгейни улгандырар талазы-биле саналдарын киригеннер.

ТР-нің Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының комитеттериниң хуралдарынга үстүнде ады кирген даргаларның ажылы-биле таныжып, сайгарылганы кылгаш, оларның шуптузунга ол албан-дужаалдарга томуйлаарынга чөпшээрелди бээр дугайында шийтпирлерни хүлээп алган турган, оларны депутаттарга дыңнаткан. Ук шийтпирлерни санал бергеннер чүүлдүгүзүнүп деткээн, аңаа удурланган, томуйлаарынга чөпшээрел бербес дээр чангыс-даа кижилер чок болган. Ынчангаш чажыт бадылаашкының бюллетенинге үстүнде даргаларның адын кириген. 17 де-

путаттын бадылаашкынын алган кижиге томуйлаарынга чөпшээрелди бээрин доктааткан.

Чажыт бадылаашкынга 23 депутат киришкен. Бадылаашкынын түннелинде В.И.Лавриненко 19 бадылаашкынын, И.Н.Товарищтай 18 бадылаашкынын алган. В.И.Лавриненкону, И.Н.Товарищтайны ТР-нің Чазак Даргазының оралакчыларынга томуйлаарынга чөпшээрел бээр дугайында доктаалдарны сессия хүлээп алган. Өскелери 17 бадылаашкынын албааны-биле томуйлаарынга чөпшээрелди албайн барганнар.

ТР-нің Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак сөс алгаш, томуйлаарынга чөпшээрел алыры-биле кириген даргалар бодунун херээн эки билер кижилер дээрин демдеглээш, элээн хөй айларда хүлээлгезин чедишкенин күүседип келген улустун ажылын депутаттар хандыр өөренип көрбээнинге таарзынмаанын илереткен. Томуйлаарынга чөпшээрел албаан-даа болза, ол даргалар бодунун албан-хүлээлгезин улаштыр күүседирлер.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Парлалга конференциязы

КАЙЫ-ДАА ТАЛАГА АЖЫКТЫГ

Декабрь 18-те Кызыл хоорай чагыргазынга Красноярск хоорайның мэриниң кубогу дээш хүрештин үш аңгы хевирлеринге III-кү девискээр маргылдаазынга киржип чораш келген элээди уругларның тиилелгезинге тураскааткан парлалга конференциязы болуп эрткен.

Спортчу делегацияның кижигүнү И.И.Хураганнын чугаалааны-биле алырга, Красноярск хоорайның мэри С.Пимашовтун кубогу дээш болган спортчу маргылдааларга бистиң республиканын төлээлеп, 1986-1987 чылдарда төрүтүнген оолдар киришкен. Сибириниң 22 хоорайларындан келген спортчуларның аразынга болган хостуг, грек-рим хүрештерге, самбога тыва спортчулар деңзи аайы-биле шаңналдыг черлерни ээлээн. Самбога Буян Сүктер, Ахмед Чаймаа, Семен Ондар шылгараан.

Маргылдаа үезинде тыва делегацияның удурткучулары, Кызыл хоорайның мэри, Төлээлекчилерниң Кызыл хоорай хуралының даргазы Ю.Ю. Ананын

Красноярск хоорайның мэриязы-биле садыг-экономика, эртем-өөредилге, культура болгаш спорт талазы-биле дугуржулгаларны чарган.

Оон мурнунда чылдарда үзүлген турган харылзааларны катап тургустунганга Дмитрий Калчанович таарзынып турарын чугаалааш, кады ажилдажылга краснояржыларга болгаш Кызыл хоорайның чурттакчыларынга ажыктыг болурун дыңнаткан. Красноярск хоорай чагыргазы боттарының талазындан ужуражылганы Наадым байырлалдарының үезинде эрттирер болган.

Д.К.Донгак парлалга конференциязының үезинде бо хүнерде кылдынып турар хүн бүрүнүн ажылынга база доктааган.

Чоокку үеде хоорай чагыргазынга кадрлар талазы-биле өскерилгелер болур. Чүге дизе мэрияның чамдык ажилдакчылары ээлеп оор албан-дужаалдарынга эртем-билиг талазы-биле таарышпайн турар.

Удавас келир Чаа чылга хамаарыштыр ол бодунун чугаазынга мынча дээн:

— Кызыл хоорайның бичидаа, улуг-даа чурттакчыларынга мэриянын талазындан бо чылын онзагай белек бээри болдунмас, оон чылдагааны — хоорайның бюджетинде акша-төгерики чедишпези. Ынчалза-даа хоорай иштинге 6 шивини тургузар бис. Келир чылдан эгелеп бойдустан кескен эвес, а кылымал шивини ажыглап эгелээр бис. Чүге дизе сайзыраңгай чурттарда шагда-ла кылымал шивилерни ажыглап эгелей берген болгай.

Бистиң корр.

ЭЭЗИНИН ТУРАЗЫ...

Кызыл хоорай чагыргазын даргалап турган А.Ю.Кашин бодунун соонда ындыг-ла чогумчалыг эвес сактыышкынарны арттырып каан. Эргедужаал сандайындан ол ам-даа адырлыксавайн, кандыгдаа арга-биле аңаа чеже хире болдунар болдур, ол хире олураарын күзевиишан. Ынчангаш бодунун эрге-ажыын камгалаарда ыткыр медеглелдер кылып чанчыканы-биле сонгулда эртпейн баргаш, ам-даа мэр кижилер мен деп медеглел туруп берген. Бо күзүн чаа мэрниң сонгулдарын соон дарый Александр Кашин база-ла «Чаа векти» дамчыштыр келир чазын бодун олудумга байырлыг езу-биле эеп чедип келир мен деп медеглээн. Часка чедир ол бодун мэр деп санаттынмышаан, ээлчеглиг шөлээде кылдыр дужаал кылып алган. Ындыг узун, чартык чыл чедир шөлээ ап турары улуска билдинмес болуп арткан. Оон кадында ээлчеглиг шөлээде турар дугайында моон мурнунда Кашин каш-даа медеглээн болгай. Сураан дыннаарга-ла, Кашин шөлээде, орнунда оралакчызы арткан болуп турганын утпаан бис.

Ынчалзажок 2002 чылдың октябрь 16-да 739 дугаарлыг айтыышкында А.Ю.Кашинге 2003 чылдың апрельге чедир ажыглаттынмаан ээлчеглиг, немелде шөлээлерни бээр деп, бодунга дужаал бижип алган. Ол езугаар бухгалтерия анаа 1999 - 2002 чылдарның дургузунда шөлээ дээш 54800 рубль түнүг шөлээ акшазын санап берген. Ынчангаш эрге-ажы мэр шуут-ла шөлээ чок ажылдап турган хевирлиг. А херек кырында кандыг турганын үстүнде чугааладывыс. Ындыг-ла шудургу, уйгу-дыш чок ажылдап турган кижилер болза, хоорайда байдал кая мынчаар сандараар ийик аан.

Сандаргай байдал-биле эрги мэрниң «карак кызыл ажылынын» түннели дүүшпезинге чигингеш, чаа мэр Д.К.Донгак хоорай прокуратуразын А.Кашинниң 2003 чылдың апрельге чедир шөлээ дугайында айтыышкынын хоойлууда дүүшкээн хынап көөрүн дилээн.

Хоорай прокуратуразының негелдезин күүседип тура, күрүнениң күш-ажыл инспекциязы А.Ю.Кашин 1998 чылдан 2002 чылга чедир үеде ээлчеглиг шөлээлерин ажыглап каапканын тодараткан. Чүгле бо чылдың апрельден октябрьга чедир ажыглаттынмаан 36 хонук артып калган болган. Маңаа үндезилеп, күш-ажыл инспекциязы А.Кашинге 2003 чылдың апрельге чедир шөлээ бээр дугайында айтыышкынын күш чок болдуарынын дугайында негелдени хоорай чагыргазынче чоруткан.

Кашинниң ам-даа херек кырында мэр болуп турар мен деп медеглелинге хамаарыштыр күрүнениң күш-ажыл инспекциязы чангыс аай харыны берген: Кызылдың девискээр сонгулда комиссиязының шийтпирибиле сонгулданын түннелинде ук албан-дужаалче эртпейн барган А.Ю.Кашин

РФ-тин Күш-ажыл кодекзиниң 83 чүүлүнүн 3 пунктузунга дүүштур ажылындан хостадыр ужурул. Инспекцияның бо шийтпирин прокуратура база шын деп бадьткаан.

Моон алырга, шупту чүве билдингир: Кашинниң ам-даа мэр мен, узун хуусаалыг шөлээде мен деп медеглели саваң көвүү ышкаш, чарлып чаштай берген. Ол дээрге байдал ажыглап, бодунга таарыштырып турар чүүлдер дээрзи билдингир. Эрге-чагырганың чаа мэрге дамчып турган шилчилгелиг үезин ажыглапкаш, А.Кашин күш-ажыл хоойлузун үрей-үрей бодунга шөлээ бижип, эндере шөлээ акшазын кармактап алган. Ол акшаны дедир эгидип бээр ужурул. А мындыг байдал Кашинге кая тааржыр ийик. Ынчангаш база-ла бодунун аайы-биле хөделип-ле эгелээн.

Күш-ажыл инспекциязының негелдезин күүседип дугайында хоорай прокуратуразының бижиги чагыргага келгенин билип алгаш, ол негелдени республика прокуратуразынга билдиртип каанын чаа мэрге дыңнаткан. Суджажырынга бажы каткан Кашин каш чыл иштинде хоорай саң-хөөзүн чангыс боду баш минтип турган болгаш ам хары тударындан дескелеп эгелээни бо. Суд чаргызы-биле хуусаа шөйүп, үе «ойнап» алыксап турары илден. Бодунун хууда эргелерин камгалаарда, ол тура тутчур дээрзи билдингир. Кызылчыларны камгалаар мен дээш, 4 «ЗА» деп кыйгылыг келген боду ону эрге-чагыргага келген доран уттупкаш, канчаар чаңнаттынып турганын улус ам-даа утпаан.

Чангыс чожок. Кашин боду узун шөлээ «кылып» алырга, тулган «мастер» болуп тургаш, а бодунун спорт талазы-биле оралакчызы турган В.И.Туровту ажылдан аай-дедир үндүрүп пат болган. Ону ол бо албан-хүлээлгелерже «октап» турганынын төөгүзүн маңаа коптаргаш канчаар, солун арны харааданчыг-дыр. Суд В.И.Туровка 2000 чылдың апрельден 2002 чылдың сентябрьга чедир шалынынын ылгалын төлеп бээр дугайында шийтпирни үндүрген. Кашинниң хайы-биле мындыг янзылыг төөгүлөр чеже-даа болган болгай. Мэрияга даргалап олурган үези төнмес-батпас суд чаргылары-биле төөгүлүг болуп келген.

Моон кандыг түннел үндүрүп болурул дээрге, мэр турган А.Кашин бодунун эрге-ажы дээнде, кымны-даа басып кааптар, чүнү-даа барымдаалавас, кандыг-даа ыдыктыг чүве билбес кижилер болуп турар-дыр. Ынчангаш кызылчыларны мегелеп-сагалап тургаш, эрге-чагырганы холга апкан боду ам-даа оон салдынмас дээш, кандыг-даа арганы ажыглап турар. Эрге-чагырганың амданын ап амдажый берген А.Кашин оон белең-селең кайын адырлыксаар ийик. Хамык чүвени «Ээзиниң туразы, Европаның культуразы» деп бодаар хевирлиг. Хоорай-жылар оон көп чугаазынга «тодуп» мага ханган. Ол хиреде аңаа ам-даа бүзүрөп турар кенен кижилер бары элдепсинчиг. Ол-даа канчаар, кандыг-бир чүве ужуң хомудап чоруур ийи-чангыс кижилер чыңчар-даа чоруур ыйнаан. А чиктиг ат-сураг-биле билдингир апарган эрги мэр А.Кашинниң эрге-чагыргага артар дээш, карак-кулак чок шургуушкунундан чүү-даа үнмес хире.

Эльза МОНГУШ.

Даарта — Энергетик хүнү



Чылыг, чырык — оларның холунда

Республиканың чурттакчы чонун, албан, бүдүрүлгө организацияларын чылыг, чырык энергиязы-биле "Тываэнерго" акционер ниитилел биле "Тывакоммунэнерго" күрүнениң каттышкан бүдүрүлгези хандырып турар. Оларның профессионал байырлалын таварыштыр "Тывакоммунэнерго" ККБ-ниң ажыл-ижин кысказы-биле номчукчуларга таныштырып көрейин. Төгүнүн арнын ажып көөр болзувусса, 1944 чылда Кызылга бир чылда 375 квт. электри энергиязын ажылдап үндүрер, бичии электри станциязы ажылдап турган. Кажан ТАР Россияның составына эки тура-биле каттыжып киргениниң соонда, кожууннар төптөргө электри станцияларын ажылдадып эгелээн. Оон эгелээш Тывага электри четкилери калбарып, улуг хөгжүлдени алган. "Тывакоммунэнерго" баштай 1962 чылда электри четкилерин харыылаар бот-орулга-чарылгалыг бүдүрүлгө кылдыр тургустунган. Ол үеде хоорайларда болгаш кожууннарда турар электри четкилерин дизель-биле ажылдаар электри станциялары хандырып турган. Чоорту колхоз, совхоз төптөргө электри станцияларын тудуп тургузуп, көдээ чурттакчы чонну электри энергиязы-биле хандырып эгелээнер.

1970 чылда Абаза — Ак-Довурак аразына бедик вольтулуг электри шугумун ажыггалга киригени-биле Тываның барыын талакы кожууннары электри энергиязы-биле бүрүн хандырып турган. Кызыл хоорайга бедик вольтулуг электри энергиязы 1972 чылда келген. Түннелинде көдээ суурларга, кожууннарга карылгалыг ажылдап турган дизель станциялары хагдынган. Саян сыннарын ажыр бедик вольтулуг электри энергиязын шөйүп киригени электрик-монтажиктерниң эрес-дидим, шудургу ажылын демдеглевейн барып болбас. Ону бөгүндө Абаза — Ак-Довурактын аразында 100-кү километр артта, чалым-хая кырында тургузуп каан чаңгыс демир чагы безин херечилеп турар.

"Тывакоммунэнерго" структуразын алгаш көөргө, республикада нарын бүдүрүлгелерниң бирээзи, муң ажыг кижжи ажылдап турар, оларның балансызында 69 котелдар, 500 ажыг улуг-биче подстанциялар хамааржып турар. Кажан чурт рынок экономиказынче шилчип кириптерге, бүдүрүлгелер бот-тускайлаң ажылдап, электри энергиязы садып алып бараан кылдыр тургустунуп келген. "Тываэнерго" АН электри энергиязын "Красэнерго" акционер ниитилелден садып алып, "Тывакоммунэнерго" ККБ бодунун



дужунда ону "Тываэнерго" АН-ден садып ап турар. Үш-дөрт акционерлерниң холун дамчыштыр келген, электри энергиязының өртээ чылдың-на улгадып орат. Тускай эртемниглерниң чугаалап турары-биле алырга, Тывада электри энергиязының өртээ ортумак деңгелде деп турар. Ажыл чок чоруктун көвүдээнинден хөй ажы-төлдүг өг-бүлелер, инвалид, пенсионер кижилер электри энергиязының өртөөн төлөп күш четпейн турар. Ооң кырынга хоптак-чазып кижилер электри шугумунун акемир удазыннарын, подстанцияларның өңүг металлдарын оорлап, бүдүрүлгеге чыл санында улуг когаралды чедирип турар. Түннелинде "Тывакоммунэнерго" ККБ-зи боду өреленип, ажыл-чыннарга шалың акшазын төлөп бээринге, артык кезектер садып алырынга бергедеп келген.

"Тывакоммунэнерго" ККБ-де болгаш "Тываэнерго" АН-де тургустунуп келген нарын байдалды ТР-ниң Чазаа өренип көргөш, чылыг, электри энергиязында өрелерниң чылдызын организаастаар талазы-биле шалыпчы айны чарлаан. Шалыпчы айга Чазак кежигүннери, ямыларның, ведомстволарның удуртукчулары, хамаарылгалыг бүдүрүлгелерниң ажылдакчылары идепкейлиг киришкеннер. Ол талазы-биле "Тывакоммунэнерго" ККБ-де электри энергиязын садып-сайгарар талазы-биле килдистин начальниги Юлия Николаевна Ватулина кысказы-биле мынчаар чугаалады:

— Ниитизи-биле шалыпчы айда чылыг, электри энергиязында өрелер дээш 14,8 млн. рубль чыгдынган, ооң иштинде организациялар, бүдүрүлгелерден 4,8 млн. рубль, хуу кижилерден 5 млн. рубль, чылыг дээш 5 млн. рубль. Чүгле Кызыл хоорайдан хуусаазы эрткен өрелерден 500 муң рубль чыгдынган. Сөөлгү үеде чурттакчыларның электри энергиязының өртөөн төлээри идепкейжээ. Шалыпчы айда Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Мөңгүн-Тайга, Би-Хем, Танды, Эрзин, Чеди-Хөл кожууннарның удуртукчулары идепкейлиг ажылдааннар.

Электри энергиязында өрелерни төлөдириниң талазы-биле улуг ажылдар кылдынган, чер-черлерге тургустунган комиссияларның кежигүннери 18 муң бажыңнарга четкен азы өскээр чугаалаарга, үш бажыңның бирээзинге барган болуп турар. Кызыл хоорайның чурттакчыларына 8894 сагындырылганы берип, 4095 муң рубльдин квитанциязын бижээш, чурттакчыларның холунга тусуп берген. Албадал аргазын ажыглап, 566 бажыңнарга электри энергиязын бээрин түр соксаткан. Дөртөн ажыг организациялар, бүдүрүлгелер өрелер-биле удур-дедир санажылганы чоруткан. Шалыпчы ай төнгөн, ооң чыгдынган арга-дуржулгазын ажыглавышаан, ажыл ам-даа уламчылап турар — диди.

Декабрь айның 1-ниң медээзи-биле алырга, электри энергиязы дээш "Тывакоммунэнерго"нун өреси 53035 муң рубль, ооң иштинде Кызыл хоорайның 42230 муң рубль, кожууннарның 10804 муң рубль. Республика бюджетинде турар организацияларның өреси 332 муң рубль, ооң иштинде Кызыл хоорайның 296 муң рубль, кожууннарның 126 муң рубль болуп турар. Тус черниң бюджетинде турар организациялар эң хөй өрелиг болуп, ооң ниити түнү 6708 муң рубль четкен, ооң иштинде Кызыл хоорайның 1944 муң рубль, кожууннарның 4764 муң рубль. Шалыпчы айда өрелиг организацияларны сагындырып, баш удур хемчеглерни ап турза-даа, дыка хөй организациялар бо хүнгерге чедир өрелерин төлөвээн. Оларның чижээнге, "Жилье" септелге-ажыггал бүдүрүлгези — 402 муң рубль, чагайжыдылга комбинады — 357 муң рубль, "Тывакооптранс" кызыгаарлаттынган харысалгалыг эштежилге — 169 муң рубль, "Водоканал" ККБ — 1499 муң рубль дээш, бо данзыны моон-даа уламчылап болур. Үстүндө сан-чургайлардан алгаш көөргө, "Тывакоммунэнерго" ККБ берге үени чурттап эртип турары билдинип кээр.

Бүдүрүлгениң кол инженерни К.Сарыларның чугаалап турары-биле алырга, электри энергиязындан кирип алган орулганың 45 хуузун "Тываэнерго" АН-че садып алган электри энергиязының өртээ дээш шилчидип берип турар. Бир эвес ол акша бүдүрүлгеге долузу-биле кирип кээр болза, бүдүрүлгениң ажып

даарына таарымчалыг байдал тургустунуп кээр. Эң нарын айтырылганың бирээзи, сөөлгү чылдарда электри энергиязын оорлап ажыглаар чоруктар көвүдээн. Бүдүрүлгениң тускай эртемниглериниң санап турары-биле алырга, садып алган электри энергиязының 20 хуузун оорлап ажыглап турар, ооң ниити чедирген когаралы 8 млн. рубль ажып турар. Рынок экономиказынче шилчилге үезинде янзы-бүрү биче бүдүрүлгелер, кооперативтер, арат-тараачын ажыл-агыйлары тыптып келген. Чүгле чаңгыс Кызыл хоорайда 230 ажыг биче бүдүрүлгелер бар. Олар, аргалыг болза, ажык-кончаа сүрүп чурттаарын бодаар.

Төлөттүнмээн өрелер дээш берге байдал тургустунуп турарда болза, бүдүрүлгениң инженер-техниктиг ажылдакчылары бир демниг, ТР-ниң Чазааның деткимчезинге даянып алгаш, хол салдырмай ажылдап турарлар. Бо хүнде 21 дизель генераторлуг, 8 дизель электри станциялары Мугур-Аксында, Тоора-Хемде, Качыкта, Кунгуртугда, Сыстыг-Хемде ажылдап турар. Ол станцияларның техниктиг хайгааралы, кывар-чаар материалдарын үзүк чокка хандырып турарлар. Үстүндө чурттакчылыг суурларның электри энергиязында өреси 724 муң рубль чедип турар.

"Тывакоммунэнерго" ККБ-зи Кызыл хоорайның болгаш кожуун төптөри хоорайларның, суурларның электри энергиязы-биле катай Туран, Чадаана, Шагаан-Арыг хоорайларның, Чаа-Хөл, Бай-Хаак, Сарыг-Сеп, Хову-Аксы суурларның чылыг төптөрин база харыылап турар. Сөөлгү чылдарда ол суурларның чылыг төптөрин чаартып кылырынга хөй ажылдар кылдынган. Электри энергиязынга көөрдө, чылыг энергиязында өрелер колдуу төлөттүнип турар. Чурттакчылардан чылыг дээш хомудал кирбейн турар.

Дөртөн чылдар иштинде республиканың чурттакчы чонун чылыг, чырык-биле хандырап дээш "Тывакоммунэнерго" ККБ-зи тодаргай хемчеглерни ап келген. Тываның чурттакчыларының 70 хуузун электри энергиязы-биле олар хандырып турар. Электри энергиязында өрелер дээш бүдүрүлгени буруудадыр барымдаа менде чок. Бо кончуг чидиг социал айтырыг болуп артып турар. Чуртка тургустунуп келген экономика кризистин салдары кижиниң амыдырап-чурттаарына аар уржуктарлыг болганы-биле чылдан чылче чыгып келген өрелер-дир. Ону чаңгыс айда төлөптөри канчап-даа болдунмас. Өрелер чылдызы-биле чарлаан шалыпчы айда ону

төлөттөриниң талазы-биле тодаргай хемчеглер алдынган.

Электрик — бедик мергежилди, харысалганы, быжыг корум-чурумну негээр мергежил. Оларның ажылы чымыштыг болгаш айылыдыг. Ылаңгыя кышкы үеде дыка берге, соок 40 градус чеде бээрге, электри шугумунун ак-демир удазыннары боттары чырылгаш, үстү бээр таварылгалар хөй. Участок бүрүзүнге дежурный электрик турар, ону кышкы соокта кылырындыг-ла амыр эвес. Оларның чымыштыг ажыл-ижин Чазак беди-биле үнөлөп, күш-ажылдың дыка хөй хоочуннары орден-медальдар-биле шаңнаткан. РФ-тиң чуртталга-коммунал ажыл-агыйның алдарлыг ажылдакчызы деп атка "Тывакоммунэнерго" ККБ-ниң директору В.П.Мельниченко, кол инженер К.К.Сарылар, ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы" деп атка Туранның участка инженери К.А.Кондрусев, Эрзинниң участка инженери Б.Б.Лакнаева — олар төлөптүг болганнар.

Энергетиктерниң профессионал байырлалында хөй чылдарда республиканың социал-экономикалык хөгжүлдезинге төлөптүг үлүүн кирип чораян, күш-ажылдың хоочуннарын сактып, оларның буянныг ажыл-ижинге чоргаарланыр уjurлуг бис. Оларга: М.Н.Рамазанов, Л.П.Воронова, М.Д.Карпов, И.А.Фролов, И.К.Пешков хамааржыр. Хүндүлүг хоочуннар, силерге быжыг кадыкшылды, узун назынны, чагаай амыдыралды күзээр-дир мен. Хоочуннардан эстафетаны хүлээп алган амгы салгалдың ажылчыннары берге үеде чурттап, ажылдап-даа чоруур болза, оларның холу дыңзыг, тура-боруу бедик, чаартылгаже чүткүлдүг, бир демниг ажылдап чоруурлар. Оларның чижээнге: мастер И.Е.Домрачевти, Кызылдың электри четкизиниң начальниги В.С.Бельковту, машинист В.Д.Кускашевити, Эрзин участогунун электрик-монтеру А.С.Сарыбанни, электри энергиязын садып-сайгарар контролер С.П.Меркуловту болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур.

Хүндүлүг энергетиктер! Силерниң чымыштыг ажылынарының ажылын көрбейн турар кижжи чок, профессионал байырлалыңар таварыштыр "Шынның" хөй санныг номчукчуларының мурнундан күш-ажылчы чедишкени-нерни, быжыг кадыкшылды, эңне чагаай күзелдеринер боттанган турарын күзээр-дир бис.

Сергей ХЕРТЕК.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУН тырттырган чуруктары

Тыва
Республиканың
Чазак
Даргазы
Шериг-оол
ООРЖАК:
«2003 чыл
республикага
көдээ ажил-
агый чылы
болур» деп
чугаалаан.

МАЛ КЫШТАГЛА- ДЫШКЫНЫ

Мал кыштагладышкынының дугайында чөвүлел хурал Чазактың хуралдаар залында 2002 чылдың декабрь 18-те эрткен. Чазак кежигүннери, Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының, Ветеринария департаментинин, өске-даа яамылар, ведомстволар удуртукчулары, специалистери, кожууннар, сумулар чагыргаларының даргалары, көдээ ажил-агый эргелелдеринин, мал аарыглары-оиле демисел чорудар станцияларның начальниктери оң ажилыңга киришкен. Аграрүлетпүр, ооң амгы, келир үезинин талазы-биле тайылбыр кылгаш, хуралдың ажилын Шериг-оол Ооржак башкарып эрттирген.

2003 чыл республикага көдээ ажил-агый угланышкыны болурун Шериг-оол Дижикович демдеглээрге, хуралдың киржикчилери таарынышкыны-биле күлөп алган. Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының сайыды Николай Алдачи мал кыштагладышкынының, Ветеринария департаментинин начальниги Степан Достай кышкы үеде планда көрдүнген ветеринарлык хемчеглер дугайында дыннадыгларны кылган.

Тайылбыр, дыннадыглар талазы-биле санал-оналдар солчуушкуннары солун болган. Чөвүлел хуралдан материал солунун дараазында номеринге үнер.

Аралчор ОКСУР.

ЧАЛГААНЫ ЧАЯАН АЗЫРААР

Чонну ажилга хаара тудар талазы-биле федералдыг күрүне албанының Тыва Республикада департаментизи тургустунганьдан бээр 10 чыл чедип турар. Кижиниң азыраары хамаарыштыр алыр болза, ол чаш назын, а чон аразында чоруттунуп турар ажилыңга хамаарыштырарга, узун хуусаа. Чонну ажилга хаара тудар талазы-биле федералдыг күрүне албаны республиканың 17 кожуунда болгаш Ак-Довурак, Кызыл хоорайларда тускай ажил чорудар төптерни тургускан. Төптерниң кол сорулгазы — күш-ажыл рыногунга ажил чок кижилерниң тускай ажил тып алыр үезинде оларга материалдыг дузаны көргүзери, ажил берикчилеринин дузазы-биле тускай хемчеглерни организастаары.

Эрткен средада Шагаан-Арыг хоорайга кожуунун чурттакчы чонун ажил-биле хандырап төп тускай ярмарканы эрттирген. Ооң дугайында делгереңгей чүүлдү солунун дараазында номеринден номчуур силер.

Бистиң корр.

Аграрүлетпүр комплекизи болгаш кадрлар ЭКИЖИИШКИННЕРЖЕ ӨСКЕРИЛГЕЛЕР



— Көдээ школаларда даштыкы дыл башкылары чедишпес. Чөөн-Хемчиктин Баян-Тала школазының өөреникчилеринин саны ыңчангаш эвээжээн. Ада-иелер уругларын республика төвүнге өөредиксээрин күзээр. Чурттаар оран-саваны хелезилээш, Кызылдың школаларында ажи-төлүн тургузуп алган болур. Ортамак эртемнерин үндезинерин орус, тыва болгаш даштыкы дылдарга долузу-биле шингээдип алырга, кайы-даа өөредилге черинге конкурсузугаар кирип ап болур. Кол эртемнер-биле чергелештир

дылдар өөренири бөгүн көдээде барык болдунмастаан. Дыл — харылзажылганың кол чепсээ.

Элдеп бир чүве мындыг. Тодуг, чылыг байдалга чурттап болур девискээр — Балгазын. Кызыл аразыңга автомашина-биле барык бир шак чоруур. Чурттакчылары база хей национал. Эки таныырым бир специалист-биле аңаа чоокта ужураштым. Ооң элээди назынныг оолдары Кызылда өөренип турар. Чылдагааны база-ла билдингир, Кызыл хоорайның школалары оол, кыс бүрүзүн көдээден эки белеткеп турар.

Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Виктор Лавриненко көдээниң кадрлар-биле кайы хире четчелеттингенин билири сугда балык-ла. Чүге дээрге ол көдээге төрүттүнген, өскен. Эртем-билини база чер-биле тудуш. Чаңгыс сөс-биле алырга, көдээ ажил-иштиң салгал дамчаан чингине төлээзи. Адазы каш он чылдар дургузунда республиканың совхозтарын директорлаан, пенсияже үдөдир бүдүүзүндө совхозтар каттыжышкынын директорлаан. Көдээ ажил-агый сайыды чораан.

Директор, сайыт чораан хоочуннуң оглу Виктор Иванович Лавриненко аграрүлетпүрнүң чидиг айтырыгларын комплекстиг (бүгү талазыг) туруштан көрүп турарын кончуг эки билир мен. Ам аңаа сөс:

Көдээге чурттаар, өөрениринге таарымчалыг байдалдарны тургузары хүн бүрүде негеттинип турар. Чазак Даргазының оралакчызы үстүнде ийи чижекке даянган, аграрүлетпүр айтырынын эң чугула, чоннуң салымчолун үзе шийтпирлээринин херээ деп демдегледи.

Аграрүлетпүр комплекзин тургузуп болурунун механизми тургустунар. Москва, Омск, Барнаул, Улан-Удэ, өске-даа хоорайлар база Кызыл көдээ специалистерни, башкарыкчыларны өөредип, белеткеп келген. Тыва Республиканың кадрларының квалификациязын эде белеткеп бедидер өөредилге

төвү база ажилдап турар.

Экономика рынок, садыг-саймаже угланышкыны бергелерлиг. Көдээге кадрлар быжыглаары чедир хандыртынмайн турар. Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының тургузуун экижишкынче углай өскерттип турар. Сайыттын кадрлар болгаш өөредилге талазы-биле оралакчызын томуйлаан. Кадрлар килдизин департамент кылдыр чаарткан. Ооң начальнигинин эрге-байдалы база бүдүн-бүрүн. Ол дээрге ажилды экижидеринге таарымчалыг эде тургустунушкун, чаартылгаже угланган өскерилге-дир.

Кадрлар болгаш өөредилге талазы-биле сайыттын оралакчызы Таана Балдай-оол. Эки белеткелдиг аныяк удуртукчу-биле мен бир дугаар ужураштым. Яамының чамдык ажилдакчылары безин чаа дарганы «бир көрген, чүгле арнын таныыр» болчук. Ынчангаш оралакчы сайыт-биле ужуражылганы айтырыг-харыы, деңнелге-тайылбыр ажыглап, номчукчуларга таныштырыксадым.



—Таана Доржуевна, кижичурттуг, өөренип чораан школалыг, Оон башка Москва, Новосибирск деп улуг хоорайларга дээди ийи эртем чедип алыгы барык болдунмас болгай. Ындыг бе?

—Кызыл-Мажалык школазын доостум, Эрзинге төрүттүнген мен. Ада-ием аайы-биле Барыин-Хемчикке өстүм. Ол үеде кадрларны айтышкын езугаар эң хереглеттинип турар черлерже чорудар турганы билдингир. Эге класска мээң башкым Шыдар Шырапович Конгар. Төгү башкызы, класкының удуртукчу башкызы Татьяна Седий-ооловна Кыргыс. Кожуун төвү ийи школалыг. Башкыларның кижизидилгези, өөредилгези-биле өөреникчилер алызы барып чер-чуртка, улус-чонга ажык-дузаны чедирип чоруур.

Көдээге кадрларны быжыглаар талазы-биле айтырыгны Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак бир дугаар идип үндүрген. «2010

чылга чедир көдээ суурнуң хөгжүлдэзи» программа тургустунган. «2000-2005 чылдарда аграрүлетпүр комплекзин кадрлар-биле хандыраарының» программасы ажилдап эгелээн. Көдээ ажил-агый специалистеринин билиин бедидеринче 2003 чылда чарыгдар акшаның хемчээли 1,2 миллион рубль. Чыл, чаа аайы-биле сан-хөө деткимчези тургустунар. Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының сайыды Н.Б. Алдачи ажилдаар черлер тургузар, быжыглаар талазы-биле улуг ажилды чорудуп турар. Ооң бир чижээ болза көдээ бүдүрүлгелеринин негелде-хереглелдеринге дүүштүр яамынын структуразын эде тургусканы.

Яамының кадрлар системазын Ч.О. Баталова кончуг эки билир. Чочаймаа Ондар-ооловна буураашкынныг бергелер, бөгүнгү шалтараазынар, амгы чаа көдүрлүүшкүннер үе-чадазын эрткен. Ол — Омскиниң ветеринария институтунун доозукчусу. Чөөн-Хемчик, Кызыл кожууннарның ажил-агыйларыңга хей чылдарда ажилдаан. Аграр-

үлетпүр комплекзинин кадрлар квалификациязын эде белеткеп бедидер өөредилге төвүнүн директору, кадрлар политиказы болгаш өөредилге департаментинин начальниги.

Эки белеткелдиг удуртукчунун тайылбырын дыннап ора, ооң кижичи бүрүзүңге хүндүткелдин эскердим. Кадр талазы-биле сайыттын оралакчызы кижизиг чорук-биле хүрээлеттингени дыл-домаандан илден. Таана Доржуевна-биле чугаалажып орувуста, Сүт-Хөл кожуундан бир бөлүк аныяктар келди. Олар кезек үеде ада-иелер, төрелдеринге ажилдаан. Ынчангаш төрелдери деткимче кылдыр оларга мал үзүп бээр деп турар хире. Тускай хонаш-турлаг тудуунга, күш-ажыл эгелээшкенинге деткимче алырының оруктарын, арга-хевирлерин Таана Балдай-оол, Чочаймаа Баталова бир бөлүк аныяктарга сүмеледи.

Боттарын боттары ажил-биле хандыраары — чийк эвес үүле-херек. Ол дээрге баштайгы базым. Биче сайгарлыкчы чорук оон үндезилеттинип тургус-

тунар. Удуртукчу специалистерниң консультациязыңга мен таарзындым. Аныяктар кабинеттен үне бээрге, сайыттын оралакчызының кандыг эртембиллигин, кая ажилдап чораанын сонуургадым.

—Москваның эът болгаш сүт үлетпүрүнүн технология институтун доостум. Оон улаштыр Кызыл-Мажалыкка эът комбинатында ажилдаан. Күрүне болгаш муниципалитет өңчү-хөрөңги эргелеп-баштаар талазы-биле тускай эртемни Новосибирскиде Сибирьниң күрүне албан черинге 2002 чылда чедип алдым. Яамыже келир мурнунда доозуп алган чаа эртемни аайы-биле Тываның лицензия-бүрүткел палатазыңга кол специалист, улаштыр ук албан черинин даргазының оралакчызы турдум — деп, ол харыылады.

Ажыы-биле чугаалаарга, Тыва Республика көдээ ажил-агый-биле бут кырыңга тургустунуп болур. Чер, мал бажы бисте бардыр. Чер болгаш мал эзелерин катап хевирлеп тургузары — хөлчөк улуг үүле-херек. Ынчангаш яамыда эки талаже угланышкыннар, өскерилгелерни акша-хөрөңги салыкчыларының билишкын-биле көөрү күзөңчиг. Дезевилей алырга, Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы, ооң чаа тургустунуп олар департаментилери күрүне структуразының кол эзээ кылдыр хүлээп алдынар ужурулуг. Көдээде ажил чок арткан хей кижичи күжүн чөптүг ажыглаарынче угланган бүгү хемчеглер деткимчени хереглеп турар. Ону утпаалы.

Аралчор ОКСУР.


**ПОНЕДЕЛЬНИК,
ДЕКАБРЬ 23**
1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.15 Комедия "Приключения няни".
11.10 Фабрика звезд.
11.40 Следствие ведет Колобков.
12.00 НОВОСТИ.
12.15 "Кармадон. Декабрь".
12.40 Что? Где? Когда?
14.05 Путешествия натуралиста.
14.35 "Ералаш".
15.00 НОВОСТИ.
15.15 "Голубая вода, белая смерть", д/ф.
17.00 Большая стирка.
18.00 НОВОСТИ.
18.25 Шутка за шуткой.
19.00 Жди меня.
20.00 Кто хочет стать миллионером?
21.00 ВРЕМЯ.
21.35 "Убойная сила-4", т/с. "Курс молодого бойца".
22.45 Независимое расследование
23.30 Фабрика звезд.
00.00 Ночное время.
00.15 НОВЫЙ ДЕНЬ. "Версия

тунгусского взрыва".
00.45 - 01.15 НОВЫЙ ДЕНЬ.
"Сати". Джон Гальяно.
РОССИЯ
06.45-09.45 "Доброе утро, Россия!"

"ТЫВА"

06.49, 07.15, 07.45, 08.15, 08.45,
09.15, 09.35 ВЕСТИ-ТЫВА.
РОССИЯ

09.45 "Блеф", х/ф.
11.35 В "Городке".
11.45 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ.
12.00 ВЕСТИ.
12.20 Ток-шоу "Цена успеха".
13.15 Вера, надежда, любовь.
14.10 "Экспертиза".

"ТЫВА"

14.30 ВЕСТИ-ТЫВА.
14.50 Коллаж.
РОССИЯ

15.00 ВЕСТИ.
15.20 "Что хочет женщина", ток-шоу.
16.20 "Большая перемена", х/ф.
17.40 "Экспертиза".
18.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

18.20 **Общественная приемная.** Прямой эфир. Тел.: 3-28-88.
19.00 Хөгжүмнүг байыр. Поздравления.
19.10 Коллаж.
19.20 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

19.50 "Воронка. Счастье наоборот", т/с.

20.50 "Спокойной ночи, малыши!"
21.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

21.30 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

21.45 "Городок".
22.15 "Тайны дворцовых переворотов. Россия, век XVIII...", х/ф.
00.00 Ток-шоу "Вести +".
00.30 ВЕСТИ. Дежурная часть.
00.40 "Культурная революция". "Нет такой глупости, которую нельзя спеть".
01.40 "Синемания".
02.10 — 02.23 "Дорожный патруль".

НТВ

06.00, 06.30, 07.00, 07.30, 08.00, 08.30 СЕГОДНЯ.
06.05, 06.35, 07.05, 07.35, 08.10, 08.40 УТРО на НТВ.
09.05 Один за всех.
10.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
10.30 Намедни.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.05 "Государственная граница", т/с.
13.35 Криминал.
14.00, 15.00, 16.00 СЕГОДНЯ.
14.05 Женский взгляд.
14.40 "Она написала убийство", т/с.
15.40 "Принцип «Домино», ток-шоу.
17.00, 18.00 СЕГОДНЯ.
17.05 «Кукла», т/с.
18.15 Внимание: розыск!

19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 «Гражданин начальник», т/с.
20.45 «Кукла», т/с.
22.00 СЕГОДНЯ ВЕЧЕРОМ.
22.40 Третий лишний.
23.15 «Гражданин начальник», т/с.
00.20 - 01.30 Гордон.

ТВЦ

10.00 Настроение.
11.00, 12.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
13.05 «Загадочная женщина», т/с.
13.55 Москва смеется.
14.25 Опасная зона.
14.40 Войди в свой дом.
14.45 Телемагазин.
15.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
15.15 Постскрипtum.

**ПРОФИЛАКТИКА
С 16.00 ДО 22.00**

22.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
22.15 Антимония.
23.00 «Узы любви», т/с.
23.50 Пять минут деловой Москвы.
00.00 Мелодрама «Ночь вопросов», т/с.
02.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
02.45 Особая папка.
03.20 Времечко.
03.50 Петровка, 38.
04.10 СОБЫТИЯ. Время московское.
04.30 - 05.25 «Товар года». Церемония вручения национальной премии.

ТНТ

06.00 «Лето нашей тайны», т/с.
06.50 «Шахерезада», м/с.
07.15 «Черепашки-ниндзя», м/с.
07.40 «Волшебный школьный автобус», т/с.
08.10 «Удивительные животные-4». «Летающие животные».
08.30 «Непридуманные истории», т/с.
09.00 Детективный телесериал «Женщина-полицейский».
10.00 О, счастливчик!
10.50 «Земля: последний конфликт», т/с.
11.40 «Шахерезада», м/с.
12.10 «Черепашки-ниндзя», м/с.
12.35 «Волшебный школьный автобус», т/с.
13.00 ТВ-клуб.
13.30 «Лус-Мария», т/с.
14.30 Наши песни.
14.45 О, счастливчик!
15.30 «Окна», ток-шоу.
16.25 «Кевин и Перри уделывают всех», х/ф.
18.15 Наши песни.
18.30 «Удивительные животные-4». «Летающие животные».
19.00 «Чудеса кино», д/с.
19.30 «Окна», ток-шоу.
20.30 Продолжение следует...
21.30 Фильм ужасов «Хэллоуин».
23.50 Наши песни.
00.05 Империя страсти.
00.50 «Окна», ток-шоу.
01.40 Продолжение следует...
02.30 «Лус-Мария», т/с.
03.20 - 04.00 О, счастливчик!

**ВТОРНИК,
ДЕКАБРЬ 24**
1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.15 «Семейные узы», т/с.
10.05 Независимое расследование.
10.50 «Ералаш».
11.05 Фабрика звезд.
11.35 «Дисней-клуб». «Переменка».
12.00 НОВОСТИ.
12.15 «Возвращение Коломбо», т/с.
14.05 Жди меня.
15.00 НОВОСТИ.
15.15 «Последний полет "Летучего голландца" Дело 2002 года», д/д.
15.55 «Убойная сила-4», т/с. "Курс молодого бойца".
17.00 Большая стирка.
18.00 НОВОСТИ.
18.25 «Кумиры». Наталья Седых.
19.00 «Семейные узы», т/с.
20.00 «Русская рулетка». Максим Галкин.
21.00 ВРЕМЯ.
21.40 «Убойная сила-4», т/с. "Последний причал".
22.45 Тайны века. "Коктейль Дудаева".
23.30 Фабрика звезд.
00.00 Ночное время.
00.20 Премьера. "Рождество в Москве". Пласидо Доминго, Хосе Каррерас и другие.
01.20 - 02.25 Апология.
РОССИЯ
06.45 - 09.45 "Доброе утро,

Россия!"
"ТЫВА"
06.49, 07.15, 07.45, 08.15, 08.45,
09.15, 09.35 ВЕСТИ-ТЫВА.
РОССИЯ

09.45 "Тайны дворцовых переворотов. Россия, век XVIII...", х/ф.
11.25 "Городок".
12.00 ВЕСТИ.
12.20 Ток-шоу "Цена успеха".
13.15 "Комиссар Рекс", т/с.
14.10 "Экспертиза".

"ТЫВА"

14.30 ВЕСТИ-ТЫВА.
14.50 Коллаж.
РОССИЯ

15.00 ВЕСТИ.
15.20 "Что хочет женщина", ток-шоу.
16.20 "Большая перемена".
17.40 "Экспертиза".
18.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

18.20 Школачи медээлер. Чаа чыл-биле!
18.35 Национальная память. Семинар тюркологов.
18.55 Хөгжүмнүг байыр. Музыкальные поздравления.
19.10 Коллаж.
19.20 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

19.50 "Воронка. Счастье наоборот", т/с.
20.50 "Спокойной ночи, малыши!"
21.00 ВЕСТИ.
"ТЫВА"
21.30 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-

ТЫВА.
РОССИЯ
21.45 "Городок".
22.15 "Тайны дворцовых переворотов. Россия, век XVIII...", х/ф.
00.00 Ток-шоу "Вести +".
00.30 ВЕСТИ. Дежурная часть.
00.45 "Неспящий в Сиэттле", х/ф.
02.35 - 02.48 "Дорожный патруль".

НТВ

06.00, 06.30, 07.00, 07.30, 08.00, 08.30 СЕГОДНЯ.
06.05, 06.35, 07.10, 07.35, 08.10, 08.40 УТРО на НТВ.
08.50 «Клан Сопрано», т/с.
10.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
10.20 «Национальная безопасность: Сахалинская пустыня».
11.00 СЕГОДНЯ.
11.05 «Кулинарный поединок». «Франция - Испания».
12.00 СЕГОДНЯ.
12.05 «Государственная граница», т/с.
13.35 Криминал.
14.00, 15.00, 16.00 СЕГОДНЯ.
14.05 Третий лишний.
14.40 «Она написала убийство», т/с.
15.40 «Принцип «Домино», ток-шоу.
17.00, 18.00 СЕГОДНЯ.
17.05 «Кукла», т/с.
18.20 Преступление и наказание.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 «Гражданин начальник», т/с.
20.45 «Кукла», т/с.
22.00 СЕГОДНЯ ВЕЧЕРОМ.
22.40 Третий лишний.
23.15 «Гражданин начальник», т/с.
00.20 Гордон.

01.20 - 02.15 «Бессмертный», т/с.
ТВЦ

10.00 Настроение.
11.00, 12.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
12.50 Газетный дождь.
13.05 «Загадочная женщина», т/с.
14.00 Москва смеется.
14.30 Мультфильм.
14.40 Телемагазин.
15.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
15.15 «Дата».
16.15 Момент истины.
17.10 Петровка, 38.
17.30 Деловая Москва.
17.45 Доходное место.
18.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
18.15 «Инспектор Деррик», т/с.
19.30 Полевая почта.
20.00 Регионы. Прямая речь.
20.30 «Без правил», ток-шоу.
21.00 «Горец — бессмертный ворон», т/с.
22.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
22.15 Детектив-шоу.
23.00 «Узы любви», т/с.
23.50 Пять минут деловой Москвы.
00.00 Лицом к городу.
01.05 Великая иллюзия.
02.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
02.45 Отдел «Х».
03.20 Времечко.
03.50 Петровка, 38.
04.10 СОБЫТИЯ. Время московское.
04.30 Серебряный диск.
04.45 Начало детективного сериала "Иллюзия убийства".

(Всего 41 серий).
05.30 - 05.55 Синий троллейбус.
ТНТ

06.00 «Лето нашей тайны», т/с.
06.50 «Шахерезада», м/с.
07.15 «Черепашки-ниндзя», м/с.
07.40 «Волшебный школьный автобус», т/с.
08.10 «Удивительные животные-4». «Чешуйчатые животные».
08.30 «Непридуманные истории», т/с.
09.00 «Женщина-полицейский», т/с.
10.00 О, счастливчик!
10.50 «Земля: последний конфликт», т/с.
11.40 «Шахерезада», м/с.
12.10 «Черепашки-ниндзя», м/с.
12.35 «Волшебный школьный автобус», т/с.
13.00 ТВ-клуб.
13.30 «Лус-Мария», т/с.
14.30 Наши песни.
14.45 О, счастливчик!
15.30 «Окна», ток-шоу.
16.25 «Хэллоуин», х/ф.
18.30 «Удивительные животные-4». «Чешуйчатые животные».
19.00 «Чудеса кино», д/с.
19.30 «Окна», ток-шоу.
20.30 Продолжение следует...
21.30 Альманах «Совершенно серьезно».
23.10 Наши песни.
23.25 Империя страсти.
00.10 «Окна», ток-шоу.
01.00 Продолжение следует...
01.50 «Лус-Мария», т/с.
02.40 - 03.15 О, счастливчик!

**СРЕДА,
ДЕКАБРЬ 25**
1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.15 «Семейные узы», т/с.
10.15 Тайны века "Коктейль Дудаева".

11.05 Фабрика звезд.
11.35 «Дисней-клуб». «Ллойд в космосе».
12.00 НОВОСТИ.
12.15 «Возвращение Коломбо», т/с.
14.00 НОВЫЙ ДЕНЬ «Сати». Джон Гальяно.

14.30 НОВЫЙ ДЕНЬ. «Версия тунгусского взрыва».
15.00 НОВОСТИ.
15.15 «Поезд с героиним прибывает...». Дело 2002 года", д/д.
15.55 «Убойная сила-4», т/с. "Последний причал".
17.00 Большая стирка.

18.00 НОВОСТИ.
18.25 Смехопанорама.
19.00 «Семейные узы», т/с.
20.00 Слабое звено.
21.00 ВРЕМЯ.
21.40 «Убойная сила-4», т/с. «Последний причал».
22.45 Форс-мажор.

23.30 Фабрика звезд.
00.00 Ночное время.
00.15 НОВЫЙ ДЕНЬ. «Храм святого семейства».
00.45 НОВЫЙ ДЕНЬ. «Гении и злодеи».
01.15 - 02.20 Апология.

РОССИЯ

06.45 - 09.45 "Доброе утро, Россия!"

"ТЫВА"

06.49, 07.15, 07.45, 08.15, 08.45, 09.15, 09.35 **ВЕСТИ-ТЫВА**.

РОССИЯ

09.45 "Тайны дворцовых переворотов. Россия, век XVIII..." х/ф.
11.25 "Городок".

12.00 ВЕСТИ.
12.20 Ток-шоу "Цена успеха".
13.15 "Комиссар Рекс", т/с.
14.10 "Экспертиза".

"ТЫВА"

14.30 **ВЕСТИ-ТЫВА**.
14.40 Школачи медээлер.
14.50 Коллаж.

РОССИЯ

15.00 ВЕСТИ.
15.20 "Что хочет женщина".
16.20 "Большая перемена".
17.40 "Экспертиза".
18.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

18.20 До и после уроков.
18.40 Өөредилге болгаш кыжы-зидилге.
18.55 Хөгжүмнүг байыр. Музыкальные поздравления.
19.10 Коллаж.
19.20 **МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ**.

РОССИЯ

19.50 "Воровка. Счастье наоборот", т/с.

20.50 "Спокойной ночи, малыши!"
21.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

21.30 **МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-ТЫВА**.

РОССИЯ

21.45 "Городок".
22.55 "Тайны дворцовых переворотов. Россия, век XVIII..." х/ф.
00.00 Ток-шоу "Вести +".
00.30 ВЕСТИ. Дежурная часть.
00.40 "Вопреки всему" х/ф.
02.05 "Дорожный патруль".
02.20 - 03.14 Горячая десятка.

НТВ

06.00, 06.30, 07.00, 07.30, 08.00, 08.30 **СЕГОДНЯ**.
06.05, 06.35, 07.10, 07.35, 08.10, 08.40 **УТРО** на НТВ.
08.55 "Скорая помощь-5", т/с.
10.00 **СЕГОДНЯ УТРОМ**.
10.20 Очная ставка.
11.00 **СЕГОДНЯ**.
11.05 Шоу Елены Степаненко.
12.00 **СЕГОДНЯ**.
12.05 "Государственная граница", т/с.
13.35 Криминал.
14.00, 15.00, 16.00 **СЕГОДНЯ**.
14.05 Третий лишний.

14.40 "Она написала убийство", т/с.
15.40 "Принцип «Домино», ток-шоу.

17.00, 18.00 **СЕГОДНЯ**.
17.05 "Кукла", т/с.
18.20 Чистосердечное признание.

19.00 **СЕГОДНЯ**.
19.35 "Гражданин начальник", т/с. Заключительная серия.

20.45 "Кукла", т/с.
22.00 **СЕГОДНЯ ВЕЧЕРОМ**.
22.35 Третий лишний.
23.15 "Гражданин начальник", т/с.
00.15 Гордон.
01.15 - 02.10 "Бессмертный", т/с.

ТВЦ

10.00 Настроение.
11.00, 12.00 **СОБЫТИЯ**. Время московское.
12.50 Газетный дождь.
13.05 "Загадочная женщина", т/с.
14.00 Москва смеется.
14.30 Мультфильм.
14.40 Телемагазин.
15.00 **СОБЫТИЯ**. Время московское.
15.15 "Дата".
16.15 Наша версия. "Под грифом "Секретно".
16.55 Точка опоры.
17.10 Петровка, 38.
17.30 Деловая Москва.

18.00 **СОБЫТИЯ**. Время московское.

18.15 "Инспектор Деррик", т/с.
19.20 Путь к себе.

19.30 Очевидное - невероятное.
20.00 Регионы. Прямая речь.
20.30 Ступеньки.

21.00 "Горец — бессмертный ворон", т/с.
22.00 **СОБЫТИЯ**. Время московское.

22.15 "Приглашает Борис Ноткин". Сергей Безруков.
23.00 "Узы любви", т/с.
23.40 Путь к себе.
23.50 Пять минут деловой Москвы.
00.00 Романтическая мелодрама "Сезон чудес".

02.00 **СОБЫТИЯ**. Время московское.
02.40 Секретные материалы. Расследование ТВЦ.

03.20 Времечко.
03.50 Петровка, 38.
04.10 **СОБЫТИЯ**. Время московское.
04.30 Серебряный диск.
04.45 "Иллюзия убийства", т/с.
05.30 - 06.00 Синий троллейбус.

ТНТ

06.00 "Лето нашей тайны", т/с.
06.50 "Шахерезада", м/с.
07.15 "Черепашки-ниндзя", м/с.
07.40 "Волшебный школьный

автобус", т/с.
08.10 "Удивительные животные-4". "Полярные животные".

08.30 "Непридуманные истории", т/с.
09.00 "Женщина-полицейский", т/с.

10.00 О, счастливчик!
10.50 "Земля: последний конфликт", т/с.

11.40 "Шахерезада", м/с.
12.10 "Черепашки-ниндзя", м/с.
12.35 "Волшебный школьный автобус", т/с.

13.00 ТВ-клуб.
13.30 "Лус-Мария", т/с.
14.30 Наши песни.
14.45 О, счастливчик!
15.30 "Окна", ток-шоу.
16.25 "Совершенно серьезно", х/ф.

17.55 Всегда готовы!
18.30 "Удивительные животные-4". "Полярные животные".

19.00 "Чудеса кино", д/с.
19.30 "Окна", ток-шоу.
20.30 Продолжение следует...
21.30 Мелодрама "Оставленный багаж".
23.45 Наши песни.
00.00 Империя страсти.

00.45 "Окна", ток-шоу.
01.35 Продолжение следует...
02.25 "Лус-Мария", т/с.
03.15 - 03.55 О, счастливчик!

ЧЕТВЕРГ, ДЕКАБРЬ 26**1 КАНАЛ**

06.00 **ДОБРОЕ УТРО**.
09.00 **НОВОСТИ**.
09.15 "Семейные узы", т/с.
10.15 Форс-мажор.
10.55 "Ералаш".
11.05 Фабрика звезд.
11.35 "Дисней-клуб". "Черный плащ".
12.00 **НОВОСТИ**.
12.15 Музыкальная комедия "Крепостная актриса".
14.00 **НОВЫЙ ДЕНЬ**. "Гении и злодеи".
14.30 **НОВЫЙ ДЕНЬ**. "Храм святого семейства".
15.00 **НОВОСТИ**.
15.15 "Вооружена и очень опасна", д/д.
15.55 "Убойная сила-4", т/с. "Последний причал".
17.00 Большая стирка.
18.00 **НОВОСТИ**.
18.25 Сами с усами.
19.00 "Семейные узы", т/с. Закл. серия.
19.55 "Последний герой-2". "Карнавал".
21.00 **ВРЕМЯ**.
21.40 "Убойная сила-4", т/с. "Последний причал".
22.45 Человек и закон.
23.30 Фабрика звезд.
00.00 Ночное время.
00.20 **НОВЫЙ ДЕНЬ**. "Гороскоп для Черчилля".
00.50 **НОВЫЙ ДЕНЬ**. "Русский экстрим".
01.15 - 02.20 Апология.

РОССИЯ

06.45 - 09.45 "Доброе утро,

Россия!"

"ТЫВА"

06.49, 07.15, 07.45, 08.15, 08.45, 09.15, 09.35 **ВЕСТИ-ТЫВА**

РОССИЯ

09.45 "Тайны дворцовых переворотов. Россия, век XVIII..." х/ф.
11.25 "Городок".
12.00 ВЕСТИ.
12.20 Цена успеха.
13.15 "Комиссар Рекс", т/с.
14.10 Экспертиза.

"ТЫВА"

14.30 **ВЕСТИ-ТЫВА**.
14.40 До и после уроков.
14.50 Коллаж.

РОССИЯ

15.00 ВЕСТИ.
15.20 "Что хочет женщина", ток-шоу.
16.20 "Большая перемена".
17.40 Экспертиза.
18.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

18.20 Болгаш шагы. Дорт эфир. Тел. 3-28-88.
19.00 Хөгжүмнүг байыр. Музыкальные поздравления.
19.10 Коллаж.
19.20 **МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ**.

РОССИЯ

19.50 "Воровка. Счастье наоборот", т/с.
20.50 "Спокойной ночи, малыши!"
21.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

21.30 **МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-**

ТЫВА.

РОССИЯ

21.45 "Городок".
22.15 "Тайны дворцовых переворотов. Россия, век XVIII..." х/ф.
00.00 "ВЕСТИ +".
00.30 ВЕСТИ. Дежурная часть.
00.40 "Поговори с ней", х/ф.
02.40 - 02.53 "Дорожный патруль".

НТВ

06.00, 06.30, 07.00, 07.30, 08.00, 08.30 **СЕГОДНЯ**.
06.05, 06.35, 07.05, 07.35, 08.10, 08.40 **УТРО** на НТВ.
08.55 "Скорая помощь-5", т/с.
10.00 **СЕГОДНЯ УТРОМ**.
10.20 Чистосердечное признание.
11.00 **СЕГОДНЯ**.
11.05 Квартирный вопрос.
12.00 **СЕГОДНЯ**.
12.05 "Государственная граница", т/с. Заключительная серия.
13.35 Криминал.
14.00, 15.00, 16.00 **СЕГОДНЯ**.
14.05 Третий лишний.

14.40 "Она написала убийство", т/с.
15.40 "Принцип «Домино», ток-шоу.

17.00, 18.00 **СЕГОДНЯ**.
17.05 "Кукла", т/с.

18.20 "Национальная безопасность: Полигон смерти".
19.00 **СЕГОДНЯ**.
19.40 Криминальная Россия. "Погоня за призраками".

20.45 "Кукла", т/с. Закл. серия.
22.00 **СЕГОДНЯ ВЕЧЕРОМ**.
22.40 Третий лишний.

23.20 "Гражданин начальник", т/с.

00.20 Гордон.
01.20 "Бессмертный", т/с.
02.05 - 02.45 Кома.

ТВЦ

10.00 Настроение.
11.00, 12.00 **СОБЫТИЯ**. Время московское.

12.50 Газетный дождь.
13.05 "Загадочная женщина", т/с.
13.55 Москва смеется.
14.25 Квадратные метры.
14.40 Телемагазин.
15.00 **СОБЫТИЯ**. Время московское.

15.15 "Дата".
16.15 Отдел «Х».
16.45 Песочные часы.
17.10 Петровка, 38.
17.30 Деловая Москва.
17.45 Доходное место.

18.00 **СОБЫТИЯ**. Время московское.
18.15 "Инспектор Деррик", т/с.
19.20 Экспо-новости.
19.30 Я - мама.
20.00 Регионы. Прямая речь.
20.30 Идущие вперед.

21.00 "Горец — бессмертный ворон", т/с.
22.00 **СОБЫТИЯ**. Время московское.
22.15 Мода non-stop.
23.00 "Узы любви", т/с.
23.40 Экспо-новости.
23.50 Пять минут деловой Москвы.

00.00 "Золотой Овен". Церемония вручения Национальной премии кинокритики и кинопрессы.
02.00 **СОБЫТИЯ**. Время московское.
02.40 Материк.
03.20 Времечко.

03.50 Петровка, 38.
04.10 **СОБЫТИЯ**. Время московское.

04.30 Серебряный диск.
04.45 "Иллюзия убийства", т/с.
05.30 - 06.00 Синий троллейбус.

ТНТ

06.00 "Лето нашей тайны", т/с.
06.50 "Шахерезада", м/с.
07.15 "Черепашки-ниндзя", м/с.
07.40 "Волшебный школьный автобус", т/с.

08.10 "Удивительные животные-4". "Животные-партнеры".
08.30 "Непридуманные истории", т/с.
09.00 "Женщина-полицейский", т/с.
10.00 О, счастливчик!

10.50 "Земля: последний конфликт", т/с.
11.40 "Шахерезада", м/с.
12.10 "Черепашки-ниндзя", м/с.
12.35 "Волшебный школьный автобус", т/с.
13.00 ТВ-клуб.
13.30 "Лус-Мария", т/с.
14.30 Наши песни.

14.45 О, счастливчик!
15.30 "Окна", ток-шоу.
16.25 "Оставленный багаж", х/ф.
18.30 "Удивительные животные-4". "Животные-партнеры".
19.00 "Чудеса кино", д/с.
19.30 "Окна", ток-шоу.

20.30 Продолжение следует...
21.30 Комедия "Дидье".
23.50 Наши песни.
00.05 Империя страсти.
00.50 "Окна", ток-шоу.
01.40 Продолжение следует...
02.30 "Лус-Мария", т/с.
03.20 - 04.00 О, счастливчик!

ПЯТНИЦА, ДЕКАБРЬ 27**1 КАНАЛ**

06.00 **ДОБРОЕ УТРО**.
09.00 **НОВОСТИ**.
09.15 "Семейные узы", т/с. Заключительная серия.
10.15 Человек и закон.
11.05 Фабрика звезд.
11.40 "Твинисы", т/с.
12.00 **НОВОСТИ**.
12.15 Публицистическая драма "Восемь дней надежды".
13.40 "Ералаш".
14.00 **НОВЫЙ ДЕНЬ**. "Русский экстрим".

экстрим".
14.30 **НОВЫЙ ДЕНЬ**. "Гороскоп для Черчилля".
15.00 **НОВОСТИ**.
15.15 "Серые цветы. Десять лет спустя", д/ф.

15.55 "Убойная сила-4", т/с.
17.00 Большая стирка.
18.00 **НОВОСТИ**.
18.25 "Засада на медвежатников". Дело 2002 года, д/д.

19.00 "Нотр-Дам де Пари". Мюзикл.
19.50 Поле Чудес.
21.00 **ВРЕМЯ**.

21.30 Фабрика звезд.
23.45 Премьера. Комедийный боевик "Городской охотник".

01.45 - 03.55 Детектив "Отель "Миллион долларов".

РОССИЯ

06.45 - 09.45 "Доброе утро, Россия!"

"ТЫВА"

06.49, 07.15, 07.45, 08.15, 08.45, 09.15, 09.35 **ВЕСТИ-ТЫВА**

РОССИЯ

09.45 "Тайны дворцовых переворотов. Россия, век XVIII..." х/ф.
11.25 "Городок".

12.00 ВЕСТИ.
12.20 "В поисках приключений".

13.15 "Комиссар Рекс", т/с.
14.10 "Экспертиза".

"ТЫВА"

14.30 **ВЕСТИ-ТЫВА**.
14.50 Коллаж.

РОССИЯ

15.00 ВЕСТИ.
15.20 "Комедийный коктейль", т/с.
15.55 Моя семья.
16.45 Комната смеха.
17.40 Экспертиза.
18.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

18.20 Септаккорд. Группа "Чако-Хаос". Прямой эфир. Тел. 3-28-88.
19.00 Хөгжүмнүг байыр. Музыкальные поздравления.

19.10 Коллаж.
19.20 **МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ**.

РОССИЯ

19.50 "Воровка. Счастье наоборот", т/с.
20.50 "Спокойной ночи, малыши!"
21.00 ВЕСТИ.

“ТЫВА”

21.35 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

21.50 Михаил Евдокимов и его друзья в юбилейном концерте “Смотрите, удивляйтесь, веселитесь!”.

00.00 “Азартные игры”, х/ф.
02.05 “Серебряная свадьба”, х/ф.
03.55 - 04.08 “Дорожный патруль”.

НТВ

06.00, 06.30, 07.00, 07.30, 08.00, 08.30 СЕГОДНЯ.

06.05, 06.35, 07.05, 07.35, 08.10, 08.40 УТРО на НТВ.

08.55 “Скорая помощь-5”, т/с.

10.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.

10.20 Преступление и наказание.

11.00 СЕГОДНЯ.

11.05 Растительная жизнь.

11.40 Вы будете смеяться.

12.00 СЕГОДНЯ.

12.05 Мелодрама “Не забудь...”.

Станция Луговая”.

13.45 Криминал.

14.00, 15.00, 16.00 СЕГОДНЯ.

14.05 Третий лишний.

14.40 “Она написала убийство”, т/с.

15.40 “Принцип «Домино», ток-шоу.

17.00, 18.00 СЕГОДНЯ.

17.05 “Кукла”, т/с.

18.20 Очная ставка.

19.00 СЕГОДНЯ.

19.30 Свобода слова.

20.50 Триллер “Крик”.

23.10 Все сразу!

23.50 Фантастическая комедия ужасов “Битлджус”.

01.35 - 02.30 “Бессмертный”, т/с.

ТВЦ

10.00 Настроение.

11.00, 12.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

12.50 Газетный дождь.

13.05 “Загадочная женщина”, т/с.

14.00 Москва смеется.

14.30 Мультфильм.

14.40 Телемагазин.

15.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

15.15 “Дата”.

16.10 Игра в прятки.

16.25 А у нас во дворе...

16.55 Денежный вопрос.

17.10 Петровка, 38.

17.30 Деловая Москва.

18.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

18.15 “Инспектор Деррик”, т/с.

19.20 Фантазии «Вемини».

19.30 21-й кабинет.

20.00 Регионы. Прямая речь.

20.30 Живой уголок.

21.00 Мультфильм.

21.10 “Виктория”. Всероссийский телевизионный фестиваль.

22.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

22.15 Алфавит.

23.00 “Узы любви”, т/с.

23.50 Пять минут деловой Москвы.

00.00 Боевик “Плачущий убийца”.

02.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

02.40 Русский век.

03.20 Времечко.

03.50 Петровка, 38.

04.10 СОБЫТИЯ. Время московское.

04.30 - 06.40 Открытый проект.

ТНТ

06.00 “Лето нашей тайны”, т/с.

06.50 “Шахерезада”, м/с.

07.15 “Черепашки-ниндзя”, м/с.

07.40 “Волшебный школьный автобус”, т/с.

08.10 “Удивительные животные-4”. «Речные животные».

08.30 “Непридуманные истории”, т/с.

09.00 “Женщина-полицейский”, т/с.

10.00 О, счастливец!

10.50 “Земля: последний конфликт”, т/с.

11.40 “Шахерезада”, м/с.

12.10 “Черепашки-ниндзя”, м/с.

12.35 “Волшебный школьный автобус”, т/с.

13.00 ТВ-клуб.

13.30 “Лус-Мария”, т/с.

14.30 Наши песни.

14.45 О, счастливец!

15.30 “Окна”, ток-шоу.

16.25 “Дидье”, х/ф.

18.30 “Удивительные животные-4”. «Речные животные».

19.00 “Чудеса кино”, д/с.

19.30 “Окна”, ток-шоу.

20.30 Продолжение следует...

21.30 Комедия “Муравьи в штанах”.

23.30 Наши песни.

23.45 Империя страсти.

00.30 “Окна”, ток-шоу.

01.20 Продолжение следует...

02.10 “Лус-Мария”, т/с.

03.00 - 03.35 О, счастливец!

АК-КӨК ЭКРАН — АК-КӨК ЭКРАН — АК-КӨК ЭКРАН — АК-КӨК ЭКРАН — АК-КӨК ЭКРАН

СУББОТА, ДЕКАБРЬ 28

/ КАНАЛ

07.00 НОВОСТИ.

07.10 “Флиппер”, т/с.

08.00 “Твинисы”, т/с.

08.20 Играй, гармонь любимая!

09.00 Слово пастыря.

09.15 Здоровье.

10.00 НОВОСТИ.

10.10 Смак.

10.30 Смехопанорама.

11.10 Путешествия натуралиста.

11.40 Фантастическая комедия “Каспер”.

12.30 “Дисней-клуб”. «Базз и его команда».

14.00 НОВОСТИ.

14.15 “Серебряный шар”. Жерар Филипп.

14.55 В мире животных.

15.35 Спасатели. Экстренный вызов.

16.05 Комедия “Богатенький Рич”.

18.00 НОВОСТИ.

18.15 Шутка за шуткой.

18.40 Кто хочет стать миллионером? Праздничный выпуск.

19.55 “Последний герой-2”.

“Замки на песке”.

21.00 ВРЕМЯ.

21.30 “Последний герой”.

23.20 Что? Где? Когда?

00.45 - 02.35 Комедия “Скрудж, укравший Рождество”.

РОССИЯ

07.30 “Снежная сказка”, х/ф.

08.40 “Дракоша и компания”. Детский сериал.

09.05 “Студия “Здоровье”.

09.35 “Золотой ключ”.

10.00 “Военная программа” Александра Сладкова.

10.20 “Два рояля”.

11.15 “Ха”. Маленькие комедии.

11.25 Сам себе режиссер.

12.20 “Сто к одному”. Телеигра.

13.15 “В поисках приключений”.

14.10 “Клуб сенаторов”.

15.00 ВЕСТИ.

15.20 Комедия “За витриной универмага”.

17.00 Комедия “У Фантощи опять неприятности”.

18.40 Семен Альтов. “Обо всем”.

19.00 Моя семья.

19.55 Аншлаг.

21.00 ВЕСТИ.

21.25 Зеркало.

21.50 “Стань звездой”, гала-концерт.

23.45 “Пустить под откос”, х/ф.

01.35 - 03.54 “Ганнибал”, х/ф.

НТВ

07.10 Психологическая драма “Трава и вода”.

08.00 СЕГОДНЯ.

08.05 Вкусные истории.

08.25 Волундра!

08.50 Без рецепта.

09.25 Путешествия натуралиста.

10.00 СЕГОДНЯ.

10.05 “Кулинарный поединок”. «Франция — Италия — Бурундия».

11.00 СЕГОДНЯ.

11.05 Квартирный вопрос.

12.00, 13.00 СЕГОДНЯ.

12.05 “За гранью возможного: наперегонки с лавиной”.

13.05 Комедия “Старый знакомый”.

14.45 Вкусные истории.

15.00 СЕГОДНЯ.

15.05 Своя игра.

16.00 СЕГОДНЯ.

16.20 Женский взгляд.

17.00 СЕГОДНЯ.

17.05 Фактор страха.

18.00 СЕГОДНЯ.

18.05 Один за всех.

19.00 СЕГОДНЯ.

19.25 Фантастический боевик “Пятый элемент”.

22.05 Супербокс. Майк Тайсон —

Андрей Голота.

22.35 Премьера 2002 года. Биографическая драма “Али”.

01.30 - 02.25 “Бессмертный”, т/с.

ТВЦ

10.50 “Москва. На все времена”, т/с.

11.20 Отчего, почему?

12.15 Православная энциклопедия.

12.45 Серебряный диск.

13.00 Мультфильмы.

13.45 Утренняя звезда.

14.25 Я — мама.

15.00 СОБЫТИЯ. Утренний рейс.

15.15 Городское собрание.

15.50 Романтическая сказка “Снегурочка”.

17.20 Антимония.

18.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

18.20 Очевидное — невероятное.

18.50 Лирическая комедия “Служебный роман”.

21.45 Репортер.

22.00 Мультфильм.

22.15 Великая иллюзия.

23.00 Приключенческий фильм “Черный тюльпан”.

01.00 Постскриптум.

02.05 Обыкновенное чудо-2002.

03.55 СОБЫТИЯ. Время московское.

ское.

04.10 Хорошо, БЫков.

04.20 Мода pop-stop.

04.50 - 06.50 Фантастическая комедия “Секс-миссия”.

ТНТ

07.00 “На краю Вселенной-3”, т/с.

07.50 Мультфильмы.

09.30 “Непридуманные истории”, т/с.

10.00 “Путешествия с национальным географическим обществом”, д/с.

11.00 “Час Дискавери”, д/с.

“Стальные колеса”.

12.05 “Удивительные миры”, д/с.

“Индия”.

12.30 Пойми меня.

13.00 ТНТ-Спорт.

16.30 “На краю Вселенной-3”, т/с.

17.30 Музыкальная сказочная комедия “Чародеи”.

19.00 Осколки времени. «Судебная экзекуция».

19.30 “Диагноз: убийство”, т/с.

20.30 Продолжение следует...

21.30 Фантастическая комедия “Операция “Коза”.

23.40 Романтическая комедия “Все возможно, Бэби”.

01.45 Продолжение следует...

02.35 - 03.25 “Диагноз: убийство”, т/с.

АК-КӨК ЭКРАН — АК-КӨК ЭКРАН — АК-КӨК ЭКРАН — АК-КӨК ЭКРАН — АК-КӨК ЭКРАН

ВОСКРЕСЕНЬЕ, ДЕКАБРЬ 29

/ КАНАЛ

07.00 НОВОСТИ.

07.10 “Флиппер”, т/с.

07.55 “Твинисы”, т/с.

08.15 Армейский магазин.

08.45 “Дисней-клуб”. «Тимон и Пумба».

09.10 Дог-шоу.

10.00 НОВОСТИ.

10.10 Непутевые заметки.

10.30 Пока все дома.

11.55 Властелин вкуса.

12.45 “Нотр-Дам де Пари”. Мюзикл.

13.35 “Дисней-клуб”. «Утиные истории».

14.00 НОВОСТИ.

14.15 Умницы и умники.

14.40 Клуб путешественников.

15.25 Большие родители.

15.55 НОВЫЙ ДЕНЬ. “Искусство делать деньги”.

16.30 “Ералаш”.

16.55 “Живая природа”. “Братья по крови”.

Республиканың тускай сорулгалыг программаларының дугайында ТывА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазы 2002 чылдың октябрь 30-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2002 чылдың ноябрь 20-де чүүлдүт деп көргөн

1 эге. Ниити чүүлдер

1 чүүл. Кол-кол билишкюннер

Республиканың тускай сорулгалыг программалары – социал-экономика болгаш организас байдалдыг курлавырларының, күүседикчилериниң база боттандырырының хуусааларының аайы-биле холбаштырган, социал-экономика, эртем-техниктиг болгаш өске-даа кол улуг сорулгаларны шийтирлээринче база республика бюджетиниң болгаш бюджеттен дашкаар кирер акша-хөренгилериниң күсели-биле долу азы чамдык кезин ашаландырар бот-боттарының аразында холбашкан хемчеглерниң комплекзи.

Тускай сорулгалыг программалары ашаландырары-биле кирип турар бюджеттен дашкаар кирер дөстөрде: экономиканың күрүнө болгаш күрүнениң эвес секторларының киржикчилери бүдүрүлгелерин болгаш организацияларын кириштир программалары боттандырырының киржикчилериниң кирер дадырлары: программалары боттандырырының соңургалдыг бүдүрүлгелерин орулгаларындан кирер тускай сорулгалыг шилчидишкюннер; программалары (азы оларның чамдык хемчеглерин) боттандырырынга соңургалдыг банкыларның чээлиери, фондларның база хей-ниити организацияларның акша-хөренгилери хамааржыр.

Программаның ниити республика талазы-биле сорулгалары – ниити республиканың эң чугула айтырларын шийтирлээринге үе-шагның тодаргай дургузунда республиканың социал-экономика хөгжүлдээнин кол чугула угланышкыннарын көрүп тургаш, доктаадып айткан тодаргай алыс түңнелдери болур.

Сорулгаларны чедип алырының үнелел барымдаазы – республиканың тускай сорулгалыг программаның сорулгалының чыл санында-ла боттанылганын чедип алганының чадазын тодаргай айтып турар көргүзүлгөр. Оларны ниитизи-биле база программаның киржикчи бүрүзүнүң салышкынның, программаны күүседиринге түңнелдерин үнелел көөрү-биле ажылгап турар.

Республиканың тускай сорулгалыг программаның киржикчилери – программаның аңгы-аңгы үе-чадаларына база хемчеглерин боттандырып турар юридиктиг албан черлери болгаш хуу киржилер.

Республиканың тускай сорулгалыг чагыкчылары – Тыва Республиканың Чазаа азы оң даалгазы-биле программаны чогаадып тургузуп база боттандырып турар үеде, ажыл-чорудулганы углап-башкарырының хүлээлгезин күүседип турар болгаш программаны боттандырыры-биле берип турар акша-хөренгилерин чогулгалыг шын ажыглаарын хандырап турар өске-даа органнар.

Республиканың тускай сорулгалыг программаның чогаадыкчызы – тускай сорулгалыг программаның төлөвилелин чогаадып тургузары-биле чагыкчының бүрүн эргелиг төлээлеткени организация.

II эге. Республиканың тускай сорулгалыг программалары чогаадып кылыры болгаш бадылаары

2 чүүл. Республиканың тускай сорулгалыг программаларының даңзызын тодарыды

1. Республиканың тускай сорулгалыг программаларын чогаадып кылырда, саналдаар чижек даңзыны республиканың социал-экономика хөгжүлдээнин ортумак хуусаада баш удур санаашкыга үндээлээш, перспективтиг үеде республиканың хөгжүлдээнин кол-кол угланышкыннарын барымдаалап тургаш, Тыва Республиканың Чазаа тодарыдып айтыр.

2. Дараазында чылда республиканың экономика талазы-биле хөгжүлдээнин кол-кол угланышкыннарын, айткан чылда республиканың ашаландырар ужурлуг тускай сорулгалыг программаларының даңзызын республиканың социал-экономика хөгжүлдээнин баш удур санаашкыга база республика бюджетиниң төлөвилелинге өөренип көөр.

3. Республиканың тускай сорулгалыг программаларын боттандырырының ийи чыл чедир кыска хуусаалыг база ийи чылдан ажыр узун хуусаалыг деп аңгылаар.

3 чүүл. Республиканың тускай сорулгалыг программаларын ажылдап кылырының чуруму

1. Республиканың тускай сорулгалыг программаларын ажылдап кылыр организация Тыва Республиканың Чазаа азы оң даалгазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың органы мөөрейге үндээлел тодарадып айтыр.

2. Республиканың тускай сорулгалыг программаның төлөвилелинге:

нарын айтыргыны үндээлээни, оң эге байдалының сайгарылгазы;

программаның төлөвилелин боттандырып турар үеде нарын айтыргыларын шийтирлээриниң алыс түңнелдери болгаш сорулгалыг чедип алырының чылдар аразының аайы-биле үнелел барымдаазы;

программаны күүседириниң амгы база дараазында кол-кол сорулгалары, күүседириниң үе-чадалары болгаш хуусаалары;

программада кирген хемчеглериниң аразында холбаалыг системазы;

саң-хөө база материалдыг болгаш күш-ажыл талазы-биле чарыгдалдарны үндээлээни;

күрүнө чагыкчының күүселдизи дээш, шаңнап мактаарының системазын кириштир программаны боттандырырының механизми, а ол ышкаш программаны боттандырыры эргелеп-башкарыры база оң күүселдээнин чоруп турары дээш контрольду организастаар талазы-биле саналдарны кириштир;

программада кирген даалгаларны боттандырганындан социал-экономика хөгжүлдээни болгаш база экология талазы-биле уржуктарның кандыг болган үнелели;

программаның күрүнө чагыкчызының, ону кылыр ужурлуг күүсекчилериниң база ажылды демнежип кылырларның дугайында медээлер;

дараазында саң-хөө чылында бюджет талазы-биле чагыкчының төлөвилели кирген турар ужурлуг.

4 чүүл. Республиканың тускай сорулгалыг программаларын экспертиза кылып хынаары

1. Республиканың тускай сорулгалыг программаның төлөвилелин, тайылбыр бижикти, экономика талазы-биле үндээлээни база бюджетке чагык-биле кады бүгү талалыг хынадыры-биле Тыва Республиканың Чазаның чанында эксперт чөвүлелинге кирер.

2. Республиканың тускай сорулгалыг программаның бүгү талалыг экспертизаны хамаарышпас эксперттерниң киржилгези-биле кылгаш, кирип келген материалдарының эртем-техниктиг, экономика, экология база эрге-хоойлу талазы-биле байдалын хынап көөр. Эксперттаны чорударының хуусаазын болгаш республиканың тускай сорулгалыг программа бүрүзүнүң аайы-биле кириштирер хамаарышпас специалисттерниң составын эксперт чөвүлели тодарадыр.

3. Республиканың тускай сорулгалыг программаның төлөвилелин экспертизаны эртинге дээш хыналдазын Тыва Республиканың Чазаа контролыдаар.

4. Тодаргай программаны боттандырырының чогулгалыг ажыктыын болгаш ону боттандырып болурун дугайында эксперт чөвүлели бижимел-биле белеткээр. Эксперттаның түңнелдериниң талазы-биле программаның төлөвилелин боттандырыры-биле сүмелеп кирген азы бо Хоойлу-биле доктаадып айткан чурум-биле дараазында чугаалажып көөрү-биле чедир ажылдап кылыр кылдыр эгидер азы боттандырыры сүмелейи барып болур.

5 чүүл. Республиканың тускай сорулгалыг программаларын чугаалажып көөрү болгаш бадылаары

1. Республиканың тускай сорулгалыг программаның төлөвилелин база ону боттандырырының чогулгалыг таарымчалыгының дугайында эксперт чөвүлелин түңнели Тыва Республиканың Чазаа чугаалажып көөр болгаш чүүлдүт деп санаан таварылгада, ону чугаалажып көөрү-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынче чорудар. Оң-биле кады дараазында чылда республика бюджеттин чагында көрдүнгөн программаны боттандырырынга чарыгдалдарның хемчээлин база кирер.

2. Республиканың тускай сорулгалыг программаның төлөвилелин бадылаары-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга кирер.

3. Республиканың тускай сорулгалыг программаларын Тыва Республиканың Улуг

Хуралының Хоойлужудулга палатазының доктаалдары-биле бадылаар. Республиканың бадылаттырган тускай сорулгалыг программаларын саң-хөөнүң дараазында чылында ашаландырырының хемчээлин саң-хөөнүң хамаарышкан чылында республика бюджетиниң дугайында Тыва Республиканың Хоойлузун езугаар бадылаар.

4. Саң-хөөнүң мурнуку чылдарында бадылаттырган, ашаландырырының саң-хөөнү мурнуку чылдарында ажыткан, республиканың тускай сорулгалыг программаларына;

айткан программа бүрүзүн бадылап турда, хүлээп алганы республика бюджетиниң акша-хөренгилериниң хуваалдазы езугаар саң-хөөнүң ээлчеглиг чылында ашаландырырының хемчээлин; ээлчеглиг саң-хөө чылында республика бюджетиниң дугайында республика Хоойлузунуң төлөвилелин составына Тыва Республиканың Чазаның саналдап турары, ээлчеглиг саң-хөө чылында ашаландырырының хемчээлин;

эрткен чылдарда, а ол ышкаш эртип турар чылында айткан программа бүрүзүн бадылап турда, хүлээп алганы расписание езугаар ашаландырырының хемчээлин; эрткен чылдарда ашаландырырының херек кырында хемчээлин, а ол ышкаш эртип турар саң-хөө чылында болур ужурлуг ашаландырырының хемчээлин;

айткан программа бүрүзүн бадылап турда, хүлээп алганы расписание езугаар саң-хөөнүң ээлчеглиг чылының дараазында саң-хөө чылында ашаландырырының хемчээлин;

саң-хөөнүң ээлчеглиг чылының дараазында саң-хөө чылдарында ашаландырырының хемчээлин айтыр.

5. Республика бюджетин бадылаары-биле база республика бюджетиниң акша-хөренгилериниң күсели-биле ашаландырыры бир-ле дугаарында саналдап турары республиканың тускай сорулгалыг программаларының төлөвилелдеринге;

айткан программаның чагыкчызының адын;

айткан программаның төлөвилелин бадылаарының эргежок чугулазын болгаш ону республика бюджетиниң акша-хөренгилериниң күсели-биле ашаландырырының чогулгалыг ажыктыын техника-экономика талазы-биле үндээлээни;

айткан программаны боттандырганындан ап болуру социал-экономика хөгжүлдээни (экология) түңнелдерин;

саң-хөөнүң ээлчеглиг чылында республика бюджетиниң дугайында республика Хоойлузунуң төлөвилелин составына Тыва Республиканың Чазаның саналдап турары саң-хөөнүң ээлчеглиг чылында ашаландырырының хемчээлин;

саң-хөөнүң дараазында чылдарында ашаландырырының графиктерин болгаш хемчээлдерин;

республиканың тускай сорулгалыг программаларын бадылаарыга эргежок чугула өске-даа документиленери база материалдары айтыр.

6. Республика бюджетиниң акша-хөренгилеринден ашаландырыры саң-хөөнүң дараазында чылының эгезинден бээр соксадыры саналдап турар, республиканың тускай сорулгалыг программаларының төлөвилелинге ашаландырырының соксадырының чылдагааннарын айтыр, а ол ышкаш:

айткан программа бүрүзүн бадылап турар үеде хүлээп алганы график езугаар саң-хөөнүң ээлчеглиг чылында ашаландырырының хемчээлин;

эрткен чылдарда, а ол ышкаш айткан программа бүрүзүн бадылап турда, хүлээп алган график езугаар саң-хөөнүң ээлчеглиг чылының соонда саң-хөө чылдарында ашаландырырының хемчээлин айтыр.

7. Дараазында чылда бадылаан программаның хемчеглерин боттандырыры-биле республика бюджетиниң ашаландырырының инфляцияның деңгелинге оларны таарыштыр көөрүнүң барымдаалаан база бюджет акша-хөренгилериниң күсели-биле ашаландырырының аргаларын көрүп тур-

гаш, ол чылда программада көрдүнгөн хемчээлдер-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы бадылаар.

III эге. Республиканың тускай сорулгалыг программаларын күүседире

6 чүүл. Республиканың тускай сорулгалыг программаларын ашаландырыры

1. Республиканың тускай сорулгалыг программаларын Тыва Республиканың Чазаа күүседир.

2. Республиканың тускай сорулгалыг программаларын Россия Федерациязының Бюджет кодекси-биле база «Тыва Республиканың бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу-биле дүштүр ол-ла чылда ашаландырар.

3. Ээлчеглиг чылда республика бюджетинден ашаландырыры республиканың тускай сорулгалыг программаларының даңзызын база ээлчеглиг чылда программа бүрүзүнүң талазы-биле республика бюджетиниң акша-хөренгилериниң күсели-биле ашаландырырының хемчээлин ол чылда республика бюджетиниң дугайында Тыва Республиканың Хоойлузу-биле бадылаар.

4. Программа бүрүзүнүң аайы-биле ашаландырырының хемчээлин республика бюджетиниң чарыгдалдарының функциялыг структуразына аңгы кезенек-биле, ведомство талазы-биле структуразына – хамаарышкан албан черлериниң база организацияларның аайы-биле үндүрүп бээр.

5. Эртип турар чылда программаның хемчеглерин программада көргөнгөндөн эвээш хемчээл-биле ашаландырып турда, акша-хөренгилерин херек кырында үндүрүп бергенин барымдаалап тургаш эде көөр болгаш дараазында чылда бюджет талазы-биле эде таарыштыр көргөн чагыкчы тургузар.

6. Республика бюджетиниң акша-хөренгилериниң күсели-биле эң баштай-ла ашаландырар апар республиканың тускай сорулгалыг программаларын Тыва Республиканың хамаарышкан чылда республика бюджетиниң дугайында Тыва Республиканың Хоойлузу хүлээп алырынга чедир бирги номчулгада-ла бадылаан турар ужурлуг.

7 чүүл. Республиканың тускай сорулгалыг программаларының күүселдизи дээш отчеттут болуру база ону контролыдаары

Республиканың тускай сорулгалыг программаларының күүселдизи дээш контролы Тыва Республиканың Чазаа боттандырар. Программаны күүседип турар киржикчилери программаны боттандырып турарының дугайында медээзин күрүнө чагыкчыларына, а олар – Тыва Республиканың Экономика яамызынче – программаны боттандырып турарының дугайында медээни, Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынче – программада хемчеглерге бюджет хөренгилерин ажылгап турарының дугайында отчетун кирер.

Тыва Республиканың Чазаа республиканың бүгү-ле программаларының күүселдээнин дугайында медээни Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга квартал санында кирип турар.

Саң-хөөнүң отчеттут чылында республика бюджетиниң күүселдээнин дугайында отчет-биле кады республиканың тускай сорулгалыг программаларының күүселдээнин дугайында отчеттарны Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга кирер.

Республиканың тускай сорулгалыг программаларын боттандырап хуусаазы доостурга, оң күштүг болуп турар хуусаазын уздыр дугайында Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга дараазында бадыладыры-биле шийтирнэ Тыва Республиканың Чазаа хүлээп ал болур.

Республиканың тускай сорулгалыг программаны боттандырап хуусааларының талазы-биле база ашаландырырының бадылааны хемчээлин талазы-биле күсүттээни дээш, Россия Федерациязының база Тыва Республиканың Хоойлужудулгазы-биле дүштүр харысалгага онаажыр.

8 чүүл. Бо Хоойлунун күштүг болуп эгелээр

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы И.ООРЖАК

Кызыл хоорай

№ 24 УХ -1

2002 чылдың декабрь 6.

"ШЫННЫҢ" ПОЧТАЗЫНДАН



Айтырыңар — харыылап берээл...

Кызыл хоорайда бичи уругларны шыдыраага өөредир бөлүмнөр бар бе? Бар болза кайда турарыл база уругларны каш харлыындан эгелеп шыдыраага өөредип болурул?

Валентина Монгуштуң үстүндө айтырыңга Школадан дашкаар төптүн башкыларындан харыылап бээрин дилээн бис. Ооң харыызы бо:

— Найысылалда Школадан дашкаар төптүн удуртулгазы-биле 4 шыдыраа клубу ачылдап турар.

Н.И. Онуфриевтиң удуртулгазы-биле 5 дугаар школада «Эдельвейс» клубунда, Лопсанчап кудумчузу, 42-де «Мерзе» бөлүмү, Н.П. Шишигинниң удуртулгазы-биле

Ленин кудумчузу, 22-де «Чемпион» клубу; республиканың школа-интернадында (Каа-Хем) М.Д. Колдун база С.К. Ондарның 9 дугаар школада бөлүмнери ачылдап турар.

Шыдыраа бөлүмнөринде школа назыны чеде берген

уругларны хүлээп ап турар. Сурагылы шыдыраачылар А.Карпов, Г.Каспаров кайызы-даа 4 харлыындан эгелеп шыдыраага ойнап эгелээн болгай. Ынчангаш шыдыраага сонургалдыг уругларны 4-5-даа харлыындан эгелеп өөредип болур.

МАТТАП, ШАЛАП ТУРДА...

Николай Петрович Шишигин — шыдыраага республиканың 14 дакпыр (1958-1963, 1966, 1967-1973, 1978 чылдарның) чемпиону.

Ол 1932 чылда Улуг-Хем кожуунга хамааржып турган Баян-Кол суурга төрүттүнгөн. Николай 1950 чылда Кызылдың 1 дугаар школын, ооң соонда Абаканың башкы институтунун физика салбырын чедишкенин дооскаш, шериг хүлээлгезин эрттирген соонда, республикага башкы ажилын эгелээн.

Шыдыраа оюну-биле ол бирле дугаар 9 класска тургаш, танышкан. Студент чылдарында өөренип турган институтунун бирги чери дээш маргылдаага тиилеп, I-ги спортчу разрядты күүсеткен.

А 1958 чылда Хеймер-оол Ондар, Мартемьян Меңниг-оол, Серюн Идам дээш, оон-даа өске республиканың эн шыырак дээн шыдыраачылары-биле маргылдааларга ойнап турган.

1961 чылда девискээр аайы-биле Барнаул хоорайга болган маргылдаага ССРЭ-ниң спорт мастерииниң кандидаты разрядты республикадан бир дугаар күүсеткен.

Ол — чагаалажып ойнаар



оюннун Тывага 2 дакпыр чемпиону болгаш ол хевирге спорт мастерииниң кандидаты.

1964 чылда Н.П. Шишигин РСФСР-ниң бирги чери дээш маргылдаага түнел оюннарже кири ойнаан. 1978 чылда Ыраккы Чөөн чүк болгаш Сибирьниң девискээриниң шыдыраа маргылдаазына ССРЭ-ниң хей дакпыр чемпиону Виталий Цепковскийни арыг тиилээн.

Николай Шишигин 1979 чылдан эгелеп пионер бажыңы-

ның (амгы үеде Школадан дашкаар өөредилге төвү) шыдыраа бөлүмүнге өөреникчилерге бодунун спортчу болгаш чогаадыкчы арга-дуржулгазын дамчыдып берип эгелээн. Ооң өөреникчилери — «Ак терге» клубунун шаңналдыг черлериниң доктаамал эдилекчилери. Чыртак-оол Оюн, Адыг-оол Монгуш, Орлан Донгак, Лев Балдан дээн ышкаш билдингир шыдыраачылар база оон өөреникчилери.

Ол 1970 чылдарда «Тувинская правда» солунга шыдыраа булуңун үндүрүп турган. 1982 чылда Тываның ном үндүрер черинге парлаттыңан, шыдыраа дүрүмнерин сайгарып бижээн болгаш оон Тывага төөгүзүн чырыткан «Шыдыраа делегейи» номнун автору.

Н.Шишигин — классиктиг туруш шыдыраачысы. Ол оюнну баш удур көрүп, шыдырааның хөлүндө бодаларны, оолдарны туруштарына мөөңөп, оларның кандыг хүлээлге күүседирин эки сайгарып билер. Сорулгазын чедип алыры-биле хей янзы аргаларны ажыглаар дуржулгалыг шыдыраачы.

Чойгана САНЧАЙ.

Черле чурумчутса...

Хөөржүдүлге дугайында авторларның солунга үнгөн материалдарына катчып деткирдир мен. Мен 72 харны ажыр басып база хейнү көрдүм.

1935-1936 чылдарда кырган-аваларымны ажаап турда, эки сактыр чүвем хей кижини даа чыылбас, ыйт-шимээн үндүргөн, ыглаан-сыктаан кижини даа көзүлбес боор чораан. Чок кижиниң мурнун ак энчек-биле дуглап каанын көргөн мен, кайнаар үндүргенин даа кижини көрбөс. Ол үеде бичи улуска көргүспес турган.

1950 чылда ачамны ажааган черге хей кижини даа көзүлбес чүвө. Ыйт-шимээн, дүвүрээзин, эзирик-даа кижини чок. Ажааган соонда доюн кылыр, оон улус тарап чанар. Хонук, чыл деп-даа чүвө чок турган. Хөөрже дедир көрүмөс, катап барып-даа көрбөөн бис.

1982 чылда Танды кожууннун төвү Бай-Хаак суурга авамны ажаап чораан бис. Авам ол черни «суурнун кудумчузунга эзирик кижини көзүлбөс» деп чугаалаар чораан кижини. Шынап-ла, ыңдыг болган, кижини ажааган черге кайы хамаанчок өске улус-даа келбес, эзирик кижини даа чок болган.

Ам бо үеде чоннун чаагай чаңчылыдарын уттуп, хүндүлөвейн турарымыс хомуданчыг-дыр. Хөөржүдүлге үезинде арага-дары ижил шимээргезен херээ бар бе? Мөчөөн кижиниң баарына аш-чем, харын-даа арага салып каарга, дыка эпчок-тур. Хөөрге аш-чем, арага кутпас болза эки. Ол аштаныр-чемненир чер эвес ышкажыл. Хөөр чүдөтпөс, ол арыг, шыпшың, шөлөөн болур журулг. Аалга келгеш, доюн четтиргеш, тарап чанар. Хей мал-маган дөгөрбөс болза эки, а албан чери, эш-өөрү арага-дары эвес, а өске херегелел, аш-чем садып, дуза кадар болза эки деп бодаар мен.

Арага өртээниң, ооң кижиге чедирип турар хоразының дугайында бодап көөр үе келди. Качыгданнарны кээргеп, арага ижил алгаш, алгы-кышкы үндүрер чорууустан уштунаалынар, чонум! Хөөржүдүлгеге баргаш, арагадан «чорта бергенер» деп чүвени дыңнап, көрүп чор бис. Коргунчуун. Эки чаңчылывысты катап эгидеринче силер бүгүдени кыйгырып тур мен, эргим чонум.

Варвара ШИВИТ.
Арыг-Үзүү суур.

УТТУНДУРБАС ОДУРУГЛАР

Шынап-ла, уттундурбас, сагышка хевээр артып калыр одуруглар «Улуг-Хем» солуннун эрги номерлеринде хей. Чээрби беш чыл бурунгаар чырыкче үнгөн, бир дугаар номерден эгелеп ажып, көрүп олуарга, уран-чечен, мерген сестерлиг одуруглар удаа-дараа таварышкылаар. Экономиктиг буураашкыннарның мурнуу чарында үнгүлээн солуннарже ам база катап эглип, топтап номчуп олуарга, амгы куу солуннардан черле онза ылгалдыг. Арын бүрүзү фото-чуруктуг. Авторларның бижээн чүүлдерин тема аайы-биле чыскаай салып каастааны номчукчунун кичээнгейн дораан хаара туда бээр.

Ол чылдарда неделя санында чырыкче үш удаа үнүп турган солуннар утка-шынарының талазы-биле бедик деннеддин номчукчулар ам сактып, мактап чугаалажып орат. Ниитилел амдыралының адырларын темалар аайы-биле арын бүрүзүнге тускайлап хувааган. Ынчангаш кайызын, чүнү номчурун тып алыры белең. Солуннун адының адаанда чыскааган кыска медээлерден номчукчу каян, каяа чүү болганын белең билеп алыр. Улус ажыл-агыйның янзы-бүрү адырларын мурнакчылары — бөдүүн ишчилерин ажыл-херектеринин, амдырал-чурталгазының дугайында материалдар база-ла бирги арынның эң көскү шөлүн ээлепкен болулар.

Көдээниң ажыл-ишчилери, оларның чедишкени, чаа эгелээшкени солуннун ийги арнына удаа-дараа көстүп келген турар. Үшкү арында — культура, улус өөредилгези, кадык камгалалының айтырылары. Чылдар эрткен тудум-на, «Улуг-Хем» солуннун дөрткү арнына номчукчуларның хандыкшылы улгаткан. Аңаа баштак, хөглүг чечен-чугааларның, шоодугларның, сеткил-сагышты сергедиптер шүүлүктөргөн уран-чечен одуруглары хаая эвес көстүп кээр турган.

Профессионал журналистер Чооду Кара-Күске, Арапчор Оксур, Сергей Монгал редакторлап турган үелерде «Улуг-Хем» солуннун тиражы-даа, номчукчулары-даа көвүдээн. Парлаттыңан бо хоочуннары — мергежилдиг журналистер солунну жанр талазы-биле байыткан. Амгы солуннарда барык-ла уттундуруп бар чыдар жанрлар — очерктер, рассказтар, фелетоннар, шоодуглар ол редакторларның ачы-хавыязы-биле элбек үнүп турган. Ол темаларга номчукчуларның, ылаңгыя көдээ бижикчилеринин, сонургалы дыка улгаткан. Харын-даа салым-чаянныг, чогаалга чүткүлдүг аныктар тыптып келгилээн.

Парлатканы дөрткү эрге-чагырга дижи. Шыны-биле чугаалаарга, «Улуг-Хем» ол эргедужаалга төлептиг чораан солуннарның бирээзи. Ол үеде сүртенчиг, партийжи дүжүметтери безин мөгүдөдиптер турган. Аңаа бадыткал кылдыр мындыг бир таварыганы айтып кагза четчир. Бир катап солуннун ийги арнына Шагаан-Арыгның тудуг албан чериниң бирээзиниң партия организациязының кош-кай ачылдап турарының дугайында чагаа парлаттыңан. Солуннун чагаа килдизиниң эргелекчизи Мария Дамчай аңаа харыы бээрин негеп, СЭКП Улуг-Хем райкомунче бижик чорут-

кан. Аңаа харыы бээрге, партия райкомунун ийги секретары Владимир Неделин элээн дүвүрөп сүрээдээр ужурга таварышкан. Харын-даа боду редакцияга моорлап келген. Дөрткү эрге-чагырганы холга аптар, ыңдыг үе база катап солуннарга эглип келирин номчукчулар манап, идегеп оратлар.

«Улуг-Хем» баштайгы номеринден эгелээш, тозан чылдарның эгезинге чедир солун жанрларның бүгү хевирлериниң талазы-биле республикада база бир көскү, мергежээн солуннарның одуруунга хамааржып турган дээрин бадыткаар барымдаалар хей. Эрги солуннарны ажып олуарга, бөдүүн ишчилерни чуруп бижээн очерктер, чечен-чугаалар хаая эвес таваржыр. Солунга ачылдап турган журналистерниң, көдээ бижикчилеринин, ажилчын корреспондентилеринин чогаадыкчы мергежилди бедээн тудум, «Улуг-Хем» жанр талазы-биле улам байлаксаан. Номчукчуларның солун-биле харылзаазы база быжыккан.

«Улуг-Хем» солуннун 25 чылынга

Арай боорда камгалаттынып арткан, чамдыктары чок, көктөп каан эрги «Улуг-Хемни» чүгүртү-даа ажып-орарга, ында бижиттинген чечен чугааларның, очерктеринин болгаш өске-даа жанрларның маадырларның кол өзээ — механизаторлар, малчыннар болгаш өске-даа мергежилди кижилери. Олар солунга маадырлар болуп хуула бергенден ангыда, боттары база солуннун идепкейлиг бижикчилери болгаш номчукчулары. Ынчангаш чагыдыкчыларның саны ыңчан хей турганы чугаажок.

Солунга кезек болганда, бола үнүп кээр, сактырга-ла, соок сырын ажынадыр үрүп кээр ышкаш, түрлүг чуруп кылган доктаамал эге «Улуг-Хемниң чывары» баштайгы одуругларда адаанын редакторларның үезинде тергиин дээштиг турган. Ооң чыварына шондурган дүжүметсиг удуртукчулар, хүлээлгезин күүседип чадаан даргалар эвээш эвес. Оларның чамдызы амдыгаа чедир онгарылбаан.

Хоочун журналист Арапчор Оксур «Улуг-Хемни» тиражын, номчукчуларның географиязын делгемчидер дээш улуг оралдажышкыннары кылган. Ынчан «Улуг-Хем» солуннун капсырылганын орус дыл кырынга чырыкче үндүрүп, шенелде кылган. Ооң соонда орус дылдыг номчукчулар, бижикчилер болгаш чагыдыкчылар эвээш эвес немешкен. Ынчангы капсырылганы редактору, полиграфия талазы-биле дээди эртемниг Людмила Сарыглар, салым-чаянныг журналист Галина Маспык-оол дораан-на номчукчуларның үнелелин чедип апкан. Ынчалза-даа ук капсырылганың назыны кыска болган. Кожууннун удуртукчулары саң-хөөге сылдап алгаш, ону деткивейн барган.

Чок, «Улуг-Хем» солун бөгүн дорайтай бербээн. Авыдайы — Улуг-Хем ышкаш уйгу чок хевээр. Чүглө үениң агымынга бичи алышкан. Демир-үжүү ылгын.

Александр НАТПИТ-ООЛ,
Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү.

Бүзүрелдиг лектор — солун

«Шын» солуннун чагыдылганын талазы-биле бистин кожууннун сумуларында, ылаңгыя Бай-Даг, Кызыл-Даг, Тээлиде, багай эвес чоруп турар.

Моон мурнунда кожуунга эң хей чагыдылгалыг турган Шуй суурда арай эвээш бооп турар. Манаа, хаттыг черге, чамдыкта электрилиг чырык өшкөш, неделя-даа чедир телевизор көрбейн баар бис. Ындыг байдалдарда «Шын» эң бүзүрелдиг лектор болуп турар деп санап чоруур мен.

Сөөлгү үеде акшалар ай санында үнүп турар, суурда сайгарлыкчылар база хей хиреде, чагыдылга багай чоруп турар. Моон бир кол чылдагааны — суурда солун тарадыр кижини чок, чагыдылгалыг кижини солунун почтадан боду барып алыры. Кижини чай чок апарган таварылгада солуннар аңаа чыгылы берген чыдар.

Ынчангаш солуннар тарадырының талазы-биле суурнун чагырга чери, кожууннун харылзаа чери өөренип көөр болза эки. Солун номчукчуга ей-шаанда кээп турар болза, чагыдып алыр күзөлдиг кижилер хей. Мен бодум хуумда солуннарны үш айлап, үзүктел чок чагыдып ап турар мен.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.
Шуй суур.

Профэвилелдерниң тергиини, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы Сиирин Херел-оолга (ОЮН-БАШТАК)

Баштакка мен хирелиг мен, Максим Галкин эвес-тир мен. Ынчалза-даа Херел-оолду Ыры-биле ойнап көрейин. Хейлиг кыстар — секс бомба Херел-оолга херээ-ле чок! Ыры-биле чурттап чоруур Ынакшылдың чаяачызы. Шырайында хүлүмзүрүг Чырып чораан ышкаш болур. Сиир-биле дырап каан дег, Сииринниң силиин көрем. Хейлиг кыстар — секс бомба Херел-оолга херээ-ле чок!

Ыры-биле чурттап чоруур Ынакшылдың чаяачызы. Алдан харны ашкан соонда, Амдыы чүве кымга херек. Алдын чыйыр сээң үнүң Ам-на бистиң өнчүвүс-түр. Хейлиг кыстар — секс бомба Херел-оолга херээ-ле чок! Ынакшылдың чаяачызы Ындыг ыдык үнелиг-дир. Херээженнер магадаарга, Хей-ле чүге эгендиң, эш? Мөңгүн уян үнүңде бе, Мөге күдер сыныңда бе. Куулар ЧЕРЛИГ-ООЛ.

ШИВИЖИГЕШТИҢ ХОМУДАЛЫ

Чаа чыл келди, ыглаарының кырында мен. Чагган хар-даа бисти шуглап чылыктырбас. Чидиг мези, сүге туткан чазыйлар кээп, Шилип тургаш, бисти кезип, хыдый бээр-дир. Чайгы өрттер чартывысты хуюктапкан, Чаа чыл кээрге, арга-арыг ыы-сыы доллар. Акша сүрген хоптак-чазый кижилер Артында-ла базаарга кээп сада бээр-дир. Хоойлу-дүрүм холда туткан дүжүметтиң Холу дыңзыг ажилдаарын күзээр-дир мен. Арга-арыг камгала дээш берген акша Ажыын көрбейн, түрөп чор бис, дузаланар. Чаа чылда чаңгыс шиви кеспес кылдыр Чаян болуп, хоойлудан хүлээп алза, Дээргилер, депшиттирген депутаттар, Демниг болуп, ээ көрнүп дузаланар.

Сергей ХЕРТЕК.

ЧАРАШ УРУГ, КАЙДА СЕН?

Автобуска сынышпас Арбын көвей чораан бис. Ырак эвес олутка Ынчан сени көрген мен. Чаңгыс катап көргеним, Чараш уруг, кайда сен? Чалыы чүрээм оттуруп, Чаңнап, ойнап чедип кел. Аралажып, душса дээш, Аалың-чуртун билбес мен. Чаагында сыртылаажың, Чараш караан утпас мен. Чаңгыс катап көргеним, Чараш уруг, кайда сен? Чалыы чүрээм оттуруп, Чаңнап, ойнап чедип кел. Экен-оол ЧАМЗЫ. Ак-Довурак хоорай.

ДУҢМАМГА

Генетика эртемнериниң кандидады, дунмам Рада Монгушка сеткилимниң ханызындан

Шыгы-көгү торгу ышкаш, хөлбелчиндээн Шынап чараш Чадаанага төрүттүндүң. Танды-тайга ээлери хайырлаан дег, Талантылар чурту черниң кызы-дыр сен. Ажыл-ишке кежээ-шалып бүдүш-мөзүң, Аваң, ачаң угун уктап алганың-дыр. Эртемден ат чедип алган ужруң-даа Эрес-кежээ, шудургунуң бадыткалы. Сактырымга чоокта чаа-ла Сарыым сени чедип алгаш, Сайзанақтап, чээргеннеп, Шавар дытка чайганып каап, Саарыг сүзүп, хемге эштип, Чаржып ойнап чораан дег бис. Ооргадан дүшпес мен дээр, дыка дедир, Ойта дүшкеш, чазырадыр тепкиленир, Авам, ачам, кырган-авам — шуптузунуң Аажок ынак уруу болуп өзүп келдиң. Эргим дунмам, бо-ла-дыр ам Эртемден ат чедип алган. Улус-чоннуң кадыы дээштиң Уйгу-дыш чок буяныңны өргү, дунмам.

Раиса САТ.

Кызыл хоорай. 08.11.02.

ЧОГААЛЧЫГА ЙӨРЭЭЛ

Тываның хоочун башкыларының болгаш улуг чогаалчыларының бирээзи Моңгуш Эргеп Саңчыт-оолович, чаңгыс-ла чыл хире чурттаан болза, ноябрьның 26-да мугур 80 харлаар турган. Ынчангаш Тыва Республиканың Чогаалчылар эвилели (Ч.Ч.Куулар), Тываның литература фондузу (Л.Х.Иргит) болгаш Кызыл кожунунун Черби сумузу, башкының хөй чыл ажилдааны Чербиниде кадыкшылга школазы декабрьның 10-да сактышкын байырлал хүнүн эрттирип, чогаалчының эрткен оруун, ооң чогаалдарын чугаалашканнар.

Эргеп башкым турары кай, Эргин артап чедерим кай. Эктин часкал, холун тудуп, Эргештенип алырым кай!

Хөөкүй башкым турары кай, Хөглүт чаңын көрерим кай, Хөнек шайдан салып алгаш, Хөөрежил оарарым кай!

Мындыг эпиграммалыг номнарын Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү Чооду Кара-Күске 80 харлаар турган чогаалчының кадайы Нина Делбир-овнага болгаш уруг-дарыыңга тудускан. Куулар Черлиг-оол (ооң төрүттүнген хүнү декабрь 10 дээрзи база илерей берген), Лидия Иргит, Майнак Саая чогаалчылар база куруг келбээннер. Ынчалза-даа чыылганнарга өөрүнчүг болган чүве — Тываның Чогаалчылар эвилелиниң 60 чыл болганы-биле капсырлажып турар бо чечен чогаал байырла-

лынга Чербиниде кадыкшылга болгаш ортумак школарының шыдаар шаа-биле белеткенгени.

Байырлал Эргеп башкының чогаалдарындан шижиткен көргүзүлгелер-биле эгелээн. Ыры-шоор, танцы-сам четчир болган. Башкы Моңгуш Артист-оол, өөреникчи Найдан-оол Карим сугларның хөөмейлээри, тоску класстың өөреникчизи Веста Чоодунун тургускан танцызы болгаш ийи-ийи чадаганның, дошпулуурлуг, хомустуг, ыраажылыг ансамблдин күүселдези, өске-даа номерлер солун болган.

“Даспы хемниң эринге” — ол черниң чонунуң ыдык ырызы бо. Сөзү — Моңгуш Эргептиң, аялгазы — Солаан Базыр-оолдуу. Ону чогаалчы башкывыстың өөреникчизи, ам боду база хоочун башкы болу берген Сарыг-оол Ондар кандыг-даа үделге чокка ырлады. Ол үннүң онзазын, ол сөстүң онзазын, ол аялганың онзазын! Сарыг-оол Далбийович талантылыг-даа, организаакчы бүдүштүг-даа, кичээнгейни хаара тудуптар сорунзалыг-даа кижиге болду. Оон ыңай ыры-шоорну, танцы-самны, аас чогаалын школачыларга өөреткеш, хамык чонга бараалгаткан башкылар Галина Чамышовна Ооржак, Урана Түлүш, Урана Ондар, Артист-оол Моңгуш сугларның кызымак ажылының түңнели база өөрүнчүг болду.

Хөндергейиң сактып келгеш, Хөөрей-ле бээр ышкажыңгай, Төрүттүнген хүнүңде сен Төөгүннү ярып көрем.

“Оглаа-Доруун” мунувуткаш, Олут орбайн, тутсул тур сен. Ону бодап оарарымга, Оон-даа хөйну бижип боор сен.

“Танды-Уула кижилерин”, “Өдүгөнде чайлагны”-даа Таныштырып бергениңге Өөрүүрүм аажок ийин.

Чогаалчывыс 70 харлап турда, бо эпиграмманы Чооду Кара-Күске бир номунга бижээш, Эргеп Саңчыт-ооловичиге тураскаалга берген. Бо одуругларны Лилия Күдер-оол чыылганнарга сонуур-гаткан. А чогаалчының уруу Чойганмаа Эргептиң бир шүлүүн 7 класстың өөреникчизи Куулар Айдысмаа номчаан. Чогуң Чойганмаа боду ачазыңга тураскааткан шүлүүн база номчуду. Чогаалчылар эвилелиниң даргазы аңаа болдунар дузаны чедирерин аазаан.

Черби ортумак школазының башкызы Чооду Маринаның саналы: “Чогаалчывыс Моңгуш Эргеп кадыкшылга школазыңга үр башкылаан, ооң өөреникчилери ам ында башкылап турар. Оон ыңай чогаалчының өг-бүлезин, уруг-дарыы база мында. Ынчангаш Лесная кудумчуну Моңгуш Эргептиң ады-биле адап алылыңарам!”

Бо саналды улус дыка чүүл-дүгүндү. Ооң амыдыралга боттаны бээринге идегевышаан, школа библиотеказыңга чогаалчывыстың тускай булуңунуң көстүп келирин база чалбарып каалыңарам.

Бистиң корр.

ЧАГЫДЫЛГА

• Басня •

Чаа чылда чагыдылга кылып аар дээш, Чараа-чечен даргазыңга бараалгап-тыр: “Анекдоттар, кроссвордтар, тывызгыктар, Акша-шалың төлөвилер, үндүрүлгелер дээш, Доктаал-саавыр, хоойлулар, чарлалдарны, Доозазың солуннарда парлап турар — Амы-хууда өг-бүлеге, ажылга-даа Ажыы улуг солунувус чагыдып аал”.

Хөөрөп орган даргазының ыды чидип, Хөрөктенип, көскенгилеп, шаанга кирген: “Телевизор, радиода дүн-хүн чок Дескиндир көргүспүшаан, чугаалап тур. Чагыдылга, бижилге деп маңнап турба. Чарыгдалдар бажын ашкан, билер сен чоп. Куда-дойлар, төрүттүнген хүннер-ле хөй, Куруг баар бе? Белектерден садып кел” — дээн.

Солун, сеткүүл чагыдарын тоомчаа албас, Согур көпей чок дижир кымнар-дыр, чээ?

Виктор ДАНДАР.

ЧЕДИП КЕЛЕМ

Мөңгүлээмниң бажынайда Мөңгүн харның эривезин. Сакпаам адаан саймаараткан Чалыы кыстың уттунмазын!..

Каям, сарыым, эриннериң, Катап-катап ошкап каайн. Сагынганым чавырылзын, Сагыш-сеткил оожургазын.

Моолдуг-Саяк эзиминге Болчаг кылып, душкан-на бис. Чаңгыс-Терек, Кара-Шуйга Чаңгыс эвес селгүүстээн бис.

Хемчик хемни кежир эштип, Кезек сайга дөгеленип, Чаңгыс катты улежип чиир, Чарлып болбас тургулаан бис.

Алдын-биле, мөңгүн-биле Аралаштыр сиилбип каан дег,

Анай-кара уруунарны Алыксавас аргам-на чок.

Хола-биле, алдын-биле Холуп тургаш, шуткуп каан дег, Кончуг чараш кызыңарга, Хонгаш, келбес аргам-на чок.

Согуналыг Кара-Шуйда Чодураалар чыдын тынып, Авайыңга эргеленип, Аргыттынып олур сен бе?..

Акың мен-даа ол-ла хевээр Арбай биле сулам тарып, Сени бодап, сени сактып, Сеткил куюм чурттап чор мен.

Хемчим-Бажы кадыр сындан Хереп алган ырлап ор мен. Хомус болган үнүм дыңнааш, Холуң сунуп чедип келем!.. Сарыг-оол САЛЧАК.

ТАРЛАГ СУУРУ

Тайга-сынның эдээ черде Тарлаг сууру чараш-ла ийин. Танышканым, билишкеним Тарлаг чону эргим-не ийин.

Часкы, чайгы үелерде Чараш-каазың улам дендээр. Сагъжымдан, бодальымдан Салдынмас сен, Тарлаг сууру.

Амыдырал-чуртталгамның Алыс дөзүн бьжыктыгырып, Ажы-төлүм бодарадып, Ажык орууң бердиң, Тарлаг. Хеймер-оол САНЧАЙ. Ээрбек суур.

ЧЫРГАКЫМНЫ

Ынакшааннар чурттазын дээш, Ынчаар чаяап кагган ышкаш, Ыры-хөөмей диңмиттелген Ынак чуртум Чыргакымны.

Казар байлак үүжелиг, Кайгамчыктыг төөгүлүг чер. Чажымдан-на ойнап өскен Чаржып багкан Чыргакылар.

Чеди-Тейлер, Чечектиглер Чергелешкек үе-черге угбашкы дег, Чуртталгамның чаяакчызы Чүрээм тудуш Чыргакымны.

Ойтулааштап ойнап өскен Оораш-Хавак, Дагыр-Шемим.. Оолду, кысты чалап келир Олбук-хевис Чыргакымны. Оолак КАРА-САЛ. Чыраа-Бажы суур.

"АТА ТҮҮРҮК АЭРОПОРТ СТАМБУЛ"

2002 чылдын октябрь 22-28 хүннеринде Турцияның Малатия хоорайга бүгү делегейниң түрк дылдыг шүлүкчүлериниң ужуражылгазы болуп эрткен.

Тываның Чогаалчылар эвилелиниң даргазы Черлиг-оол Кууларга өөрүп четтиргенимни кажан-даа утпас мен. Шынап-ла, ооң арга-сүмези, сагыш човаашкынның сеткили мени хей-аът кирип, орук-суур эки чоруунга улуг дузалыг болган. Ындыг чылыг, чымчак сеткилдиг кижилер мээң эш-өөрүм аразында база барын айтып каайн. Ол дээрге мээң шүлүмнү тывазындан түрк дылче очулдуруп ажилдаан аспирант Кызыл-Маадыр Симчит Тываның күрүне университетиниң башкызы, эртемден Мира Бавуу-Сүрүн, профессор, критик Доржу Куулар, кайгамчык эрес-шогаа, дузааргак, эртемден, башкы Наталья Товуу, Москвада чангыс чер-чуртуувус Дензинмаа Сүге-Маадыр — олар-дыр.

Кандыг кончуг шымбай чүве. Москвага ажил-херээм дыка чогуңгур болган. Матвей Рабданович Чойбоновтун бежен беш харлаан юбилейинге таварыштым. Ооң аймак-сөөгү — бурят, шүлүкчү, Богда шажынның сайзырадыкчызы Улуг Башкы дээрзин фото-чуруктар база хана солун делгелгезинден таныштым. Харын-даа ак кадакты артыктай садып алган чораан мен. Ооң кырынга немере кылдыр блокнот ручка салгаш, барып тудустум. "Тывадан келдим. Тываның чогаалчылары бо хүннерде тура-соруу бедик. Олар Тываның Чогаалчылар эвилелиниң тургустунганындан бээр 60 чылын демдеглээр. Бүгү тыва чогаалчыларның мурнундан, бүгү Тываның мурнундан Силерге мөгөйдим" — деп байыр чедирдим.

1995-97 чылдарда Москваның Максим Горький аттыг литература институтунун хөй аал чурттаар бажыңына Бурятиядан Дарима Райцанованың өрээлинге барып кады шайлаар кижилер мен. Ол аспирантылап турган. Сүлдө-ле бо! Дарима база мында келген. Эң солун чүве бурят кыс Дарима Моол Арат Республиканың Баштыңчызы чораан Цеденбалдын эң бичии огул Зоригбиле өг-бүлө туткан. Цеденбалдын кенни Дариманы аңаа онзагай кылдыр таныштырды.

Юбиляр Матвей Чойбонов — Бурятияның Богда шажын культуразын сайзырадырынга улуг-хуузуң кириштирген, сурагылыг чогаалчы. Оон аңгыда ол Россияда экономиктиг харылзаалар талазы-биле ажил-агый удуртуп турар улуг дарга. Бурятияга сарыг шажын культуразын болгаш чогаал ажилын сайзырадыры-биле дугуржулга кылып, Япониядан чаа ужуп келгенин дыңнатты. Москвада чурттап турар буряттар мун ажыг. Олар кыдын алзы эртемденнер, профессорлар. Улуг албан-дужаалдыглар хөй. Юбиляр Матвей Чойбоновтун уруг-дарыы — Москваның эң шыырак университетинде студентилер. Олар ачазынга байыр чедирип турда көөрге, чаражын чүү дээр. Матвей Чойбоновту Тываже чалаар болза, ол анаа эвес кижилер. Россияда, Японияда оон ады сурагжаан, мырыңай онзагай кижилер.

Москвага Дензинмаа Сүге-Маадырның бажыңына чурттап, оон солун чугааларын дыңнаар

аас-кежиктиг болган мен. Ол мени Турцияже ужар самолетка олуртупкан. Ийи шак ажыр ушкаш, самолет чавызап бадыпкан. Мээң чанымда Хакасиядан драматург Валентина Шулбаева сонга харап, арай мунгараксап мынча дидир:

— Түрк дыл билбес-тир бис. Инектер ышкаш апардывс. Бо самолетка олурар кижилер орустап чүве айтырарымга, ыгыт-ташпас ышкажыл... Мен ооң ол чугаазынче улуг-ла кичээнге салбадым. Латин үжүктү билиривис эки болган. Ата Түүрүк аэропорт Стамбул" деп улуг үжүктөр-биле бижээни номчудувус. Аэропорттун вокзалы бүдүн микрорайон дег делгем. Кара шаар кижилерниң ортузу-биле базып ор бис. Холунда ийи таблица туткан, чолдаксымаар, көксүмээр карактыг улгады берген кижилер бисти уткуп алган. Бис ийиниң адывысты улгаттыр бижип каанын номчупкан бис. Дыл билер эвес. Ооң соондан базып ор бис. Кончуг чараш столга олуртуп кааш, бисти аңаа шайлатты. Оон чоруткаш база бир столоваяга чемгерип алды.

Ол аэропорттан (Стамбулдан) Анкараже ужупкан бис. Аңаа келгеш, улаштыр өске самолетка олуруптувус. Ийи шак ажыр ушкаш, Малатия хоорайга дүне чедип келдивис.

— О, Малатия! Эки-мендээ! Даң адып келген. Турцияның ыдык ырын дыңнадывс. Ада кижилер үнү. Аянныг, чаражын!

Эжиимни бир-ле кижилер соктады. Аныяк түрк шүлүкчү башкы кыс. Ол бодунуң дылында бир-ле чүве чугаалады. Бисти уткуп алган кижилериниң ады Өзджан Ремирел. Оон үнү-даа дыңналып. Түрк-Сойнуң удуртукчулары болгаш кегеус, хакас, тыва, казак, башкир, татар, туркмен, узбек, кыргыз шүлүкчүлөр таньжып, ол эртен шупту кады шайлап чемнендивис.

Малатия хоорай

Полицияның аалчылар бажыңына хонуп-дүжүп турдувус. Малатия хоорайның арыг-силиг, роза чечектер тараан кудумчулары, ажил-ишчи кижилери, культуразының бедии, сайзыраңгайы баштайгы хүнде-ле мээң сагыш-сеткилимни хаара тудупкан. Езулуг эр кижилерни, шынап-ла, аңаа көрдүм. Кара даң бажындан дүнеге дээр ажилдаар. Школачы оолдар кичээл соонда адазынга дузалажыр. Ажил соонда адазы оолдарын эдертип алган, ооргазында улуг чүжүктү чанып турарын кежээниң-не кижилер көөр. А херээжен кижилер бичии уругларын эдертип алган, кудумчуда чоргаар, хоступ базып чоруурлар. Сактырга, чаш ажы-төлүн эдертип алган, хөлде эжинген аңгы, кас-даа сагышка кирер. Чараш деп чүвезин! Түрктөр арага ишпес, таакпы тыртпас. Ажылгыры арылар-ла, магалын чүү дээр. Шак мындыг ажылышчи, демниг, кежээ улустуң чурту каас-чараш, көрүштүг болбайн аан. Бажың иштинге-даа кирерге, кудумчуга-даа чоруурга, кылаң-тас.

Малатия — абрикостун чурту. Бүдүн Турция туржук, даштыкы күрүнелерни база Малатия

хоорай хандырып турар. Абрикос дүжүдүн ажаап турар үеде көөр болза, чер кыры алдын-сарыг огаа даг дег апар. Абрикос бүрүзүн конфета ышкаш, саазыннарга чараштыр ораап каан болур. Абрикостан компот кылырындан аңгыда, кадырып кургаткаш, оон янзы-бүрү чөмнөр бүдүрүп турар. Чүгле абрикос эвес, ында янзы-бүрү хевирниң үзүм, чигирчимистиг ыяштарын тарып өстүрүп турар. Кудумчу бүрүзүндө хуу садыг-саарылга долган. Кижилер бүрүзү бодунуң кылган аш-чөмнү, байлак-дүжүдүн, кылыгыларын садып турар. Яблок, абрикос, виноградтан аңгыда, мында кижиниң көрүп көрбээни чимистер бар. Херээжен кижилер өг-бүлезиниң, ажы-төлүнүң чаагай амьдыралы дээш бүгү кичээнге инаар угландырган.

Малатия хоорай-биле мага хандыр таныжып, хуу бүдүрүлгө, фабрика, заводтарын көрүп, университеттеринге кирип, эңне улуг ресторанның чөмнөнүп, нокурзап, хүндүлөдип, шүлүктөривис номчуп, чер-чуртувус алгап шаг болдувус. Хоорайда үш пөс-таавы фабриказы бар. Университеттин ийи

би муң кижилер виноград чыып алыры-биле дашкаартан кээп турар.

Арап кирде чаа туттунган школа-интернаттын тудуун эң шыырак бай кижилерниң херэгизи-биле халас туткан. Турцияда эң бай, шыырак, хуу бүдүрүлгелиг, садыгылыг сайгарлыкчылар акшазын ясли-садик, школа, университет тударынга кириштирери чаңыл апарган. Бодунун чуртунга бир-ле ажыктыг, эки чүүлду арттырып каары — түрк эр кижилерниң улуг күзел, чүткүлү ол.

Аът парыгы

Кирер эжик аксында бронза-биле аът бажын чаражы кончуг кылдыр шуткуп, сирилбип каан. Мында 150 аътты ажаап тудуп турар. Аът бүрүзү тускай өрээлдиг. Дириг амьтан болган соонда, аъттарның чурттап турар оран-бажыңын кижилерге дөңнөп көргөн. Аъттарны долларлар-биле даштыкыже садып үндүрүп турар. Оон өртөө кайгамчык улуг. Бөдүүн кижилер ону садып ап шыдавас. Бир аъттын өртөө үш, дөрт машина өртөө чөдө бээр.

Мэрнин бажыңы

Хоорайның мэри Мустафа Юлдырым бисти үш катап бажыңынче чалаан.

Оон кадайы Бери Хан кайгамчык бөдүүн, чараш, хүндүлээчел, чугаакыр кижилер болду. Уран-тывызык, ус-шевер кылыгылары-биле бисти кайгаткан. Эт-хөрегизи, чурттап олурар оран-бажыңы, улуг сад — бо бүгүнү тоожуп бижири болза, үе херек. Бажыңының девискээринге кылаш-таарга, төнмөс деп чүвезин. Кайгамчык улуг садтын кижилер кылаштар оруун дургаар чидиг кызыл, ак-кызыл, ак-ак роза чечектер кижиден бедип үнүп өзүп турар.

— Арай-ла дүжүт ажааттыңан үеде келдиңер. Үезинде келген болзуңарза, персик, виноград, груша, яблоктарны моон ап чип турбас силер бе — деп, Бери Хан хараадал-биле чугаалады.

Садтын ортузунда хөлестеп, дыштаныр сандай. Серизи дыка чараш, оон ортузунда сугну чаашкыннадырып турар кылдыр кылып каан кайгамчык каас-коя бажыңының адаккы кадынга кирип келдивис. Ужен кижилер, хову ортузунда дег, улуг хевис чаткан, делгем өрээлде хостуг олур бис. Кижилер бүрүзүнүн мурнунда шевергин, чараш стол. Стол кырында кайгамчык чараш балык дүрүзү. Ону чайырлап, каастап каан. Мэрнин чараш кадайы Бери Хан дойдан кылган чечек саваларын, ыяштан кылган ус-шевер ажылын биске таныштырды. Ол бүгүнү хостуг үе-шагында кылып турар, бажыңын аян-шинчи кирип каастап каанын магадалар бис.

Чараш Бери Хан

Кижилер назыны орту ажа берген ийи херээжен, бир эр кижилер келген аалчыларның мурнун орта мөңдүннүн виноград, үзүм-чимис чөмнөк эккеп салгаш, кедээр олуруп алды. Хоорай мэриниң бажыңының ажилдакчылары-биле баштайгы хүн ыңчаар таныштывыс. Ужуражылга соонда мэриниң чараш кадайы Бери Хан үш херээжен шүлүкчүлери бодунуң машиназынга олуртуп алгаш, хоорайның эң

шыырак дээн садыңга эккелди.

— Бодуңарга тааржыр эң чараш хөптөн бо садыгдан шилип алыңар. Өртөөндөн кортпаңар. Сеткилиңерге кирер аяныг хөптү күзээниңер-биле шилип алзыңарза, ол дээш өөрүүр мен. Силерге мээң белээм болзун. Хакасиядан, Тывадан база тус черниң шүлүкчүзү түрк башкы бодувуска хөп шилип алыр дээш, үрлө кайганып келдивис. Садыгыңың бир эки чүвези — садып алыкчының сонуургалын хандыраары. Валентина Шулбаева бодунга бир костюм, чүвүр шилип алган. Чүвүрүнүн хончузу арай узун болган. Ол-ла доранан аңаа таарыштыр кызыра даарап бердилер. Хөптү кызырган дээш садыгылар немелде өртөк албас, ол бүгүнү халас кылып турар. Садыгыңың бир талакы улуг залында даараныкчылар ажилдап турар. Херек болза оларга хөптү тускай чагыдып, даарадып ап болур. Ол дээрге хоорай мэриниң хуу садыгы чүве-дир. Шак ыңчаар Бери Хан биске улуг белекти сөңнөп, Малатия хоорайның дугайында чаа-чаа шүлүктөрүни бижириң күзеди.

Ийи хонганда база катап мэриниң бажыңынче чалалга алдывыс. "Хүлбүс аткан черинден хүнүнү аңаар" дээр чүве болгай, бо удаада хоорайның мэри Мустафа Юлдырым бисти хүлээп алды. Допчузу-биле хоорайның экономиктиг, культурлуг, социал айтырыгыларынга доктаады. Кижилер бүрүзү хостуг алдынып, шагдан бээр таньжар улус дег шайлап, чугаалажып олур бис. Малатия хоорайның мэри Мустафа Юлдырым бодунуң өмүнээзинден суй белээн сунуп, келген аалчыларга чедишкыннерни күзөп, түңнелинде мону чугаалады:

— Малатия хоорайның эжи, мээң бажыңым эжи түрк дылдыг чонга кезээде ажык. Кирип моорлаңар! Кезээде аалчы бооп кээп туруңар!

Хүн бүрүнүн аян-чоруу тоолузуг болуп эртип турган. Барган-на черге хүндүлөдир. Дээрнин аяс, чылыгы-даа аажок. Ол-бо чоруу чорааш, чангыс-даа эзирик кижилер көрбөдөвс. Ындыг кижилер бо оранда чок-тур деп билдим. Орук-суур тудуглар, бажыңнар, септелге ажылы кылган кижилерни-ле кижилер эскерер.

Турцияда бурунгу культуру ам-даа сайзырап турар. Бистин базырыктарда чыдып турар дойдан кылган савалар, дериг-херекселдерни Турцияның бөгүнгү культуразындан долзуу-биле көрүп болур. Бурунгу культураны амгы салгал уламчылап, сайзырадып турары магалыг. Турцияның аныяк салгалы бурунгу культуразын үрөвөөн, ада салгалының чаңчылын салбаан. Улуг кижилерниң үлегер, дуржулгазы аныяктарга өөредилгил болуп турарын хүн бүрүнүн амьдыралындан эскерип чордум.

Түрк-Сойнуң организациязы бо удаада шүлүкчүлөр-биле ужуражылганы бурунгу культуразы сайзыраңгай Малатия хоорайга эрттиргени анаа эвес. Делегейниң түрк дылдыг чоннары дылын, культуразын улам сайзырадып, бот-боттарының чаңчыларын, уран чүүл, чогаалын сайзырадырынга ук ужуражылга идиглиг болганы чугаажок.

Лидия ИРГИТ.

Малатия — Кызыл.
Октябрь 22-28, 2002 чыл.

Түрк дылдыг чогаалчылар ужуражылгазындан

болгаш үшкү каъттарын компьютер төвү кылдыр тургускан. Оон улуг, делгем, чырык, чылыын чүү дээр. Хоорайда нитизи-биле он сес муң студентилер өөренип турар.

Малатия экзотиктиг чурумалы-биле байлак. Бойдустан чайгаар бүткен, кижилер магадал, көрүп ханмас янзы-бүрү хевирлерниң үнүштери, чечектери, ыяштары бар. Бир-бир көөрге, тоол ораны сагышка кирер. Кайгамчык бедик дагдан баткан аржаан сугну хооразалап, чараштыр чалдап бадыргаш, Малатия хоорайның кудумчузунче киргеш, ижер суглар кылдыр тускай шоргаллап-даа кааны бар, чаашкыннадыр чаштырып, хөй улус дыштанып олурар черлерде аксып ижеринге таарыштыр кылып каан. Мөңгүн кылыгыларын херээжен улустуң эдилели каасталгаларны, аяк-сава, эт-херексел аймаан хөйү-биле кылып турар. Кайгамчык ус-шеверлер барын көрдүм. Ол черниң ында дагың адын Күндүспей дээр.

Арап кир хоорай

Малатия хоорайдан элээн ыракта виноград талазы-биле Турцияда сурагжаан бир кожуун төвүнге келдивис. Оон ады дыка солун — Арап кир. VIII векте араптар бээр хөлчөк кээп турган. Арап, кир! — деп, түрктөр оларны чалап турган. Ол хөвээр "Арап кир" деп ат оон тывылганын таныштырды.

Арап кир кожуун чээрби муң чурттакчылыг, дөртөн ийи чурттакчы суурлуг. Культуразы канчаар-даа аажок сайзыраңгай, ортумак, дээди өөредилге черлерлиг, 8-11 класстың үш лицей школазы, үш университети бар.

Арап кирниң девискээринде виноградтын үш янзы эң тергиин шынарлыг сорттары өзүп турар. Күзүн дүжүт үезинде чүс муң кижилер маңа ажилдаар. Чээр-

ХАМААТЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

ТР-ниң чуртталга-коммунал ажыл-агый реформазының талазы-биле күрүне комитетинин республиканың чурттагы чонунга дыңнадыры болза:

Чурттап турар черлеринерниң, азы түр турар черлеринерниң аайы-биле чуртталга субсидияларының килдистеринге келгеш, чуртталга-коммунал ачы-дузазы дээш төлевир талазы-биле чуртталга субсидияларын бижидип алырыңарны база катап дыңнаттывыс. Ылангыя хандырылгазы чедишпес өг-бүлелерниң ээлери чүнү бодааш, даамчырай берген олурар силер, күрүнениң ачы-дузазын алырыңарче далажып көрүңер!

Өг-бүлениң бир кежигүнүңе онааштыр чурттап болурунун адаккы хемчээли 1900 рубльден эвээш орулгалыг хамаатылар чуртталга болгаш коммунал ачы-дузазы дээш субсидия акшазын өнчүнүң хевиринден хамаарылга чокка (муниципалдыг, хуу, күрүне, кооператив болгаш өске-даа) ап болур. Субсидия акшазын холга бербес, чүгле шилчидер.

Республикада чуртталга субсидияларының 13 килдизи хоорайларда болгаш кожууннар төптөринде ажылдап турар. Оларның адрестери болза:

1. Кызыл, Лопсанчап 5, "Бистиң бажыңывыс" МУБ, т. 5-61-25.
2. Кызыл, Мир кудумчузу 15. "Коммунальщик" КУБ, т. 3-35-66.
3. Ак-Довуракта Чуртталга-коммунал ажыл-агыйының хөй адырлыг бүдүрүлгези" (ЧКАХАБ).
4. Шагаан-Арыгда ЧКАХАБ
5. Чадаанада ЧКАХАБ
6. Туранда ЧКАХАБ
7. Сарыг-Септе ЧКАХАБ
8. Каа-Хем суурда ЧКАХАБ
9. Суклак суурда ЧКАХАБ
10. Бай-Хаакта ЧКАХАБ
11. Чаа-Хөл суурда ЧКАХАБ
12. Чеди-Хөл суурда ЧКАХАБ
13. Кызыл-Мажалык суурда ЧКАХАБ

ШИЛИГЕ КОНКУРС

Тыва Республиканың Чазак Даргазының чанында күрүне албанының айтырыгларының талазы-биле Чөвүлел болгаш Тыва Республиканың күрүнениң техниктиг хайгаарал эргелели кожууннарда Күртеххайгаарал инспекцияларының начальниктеринин хостуг албандужаалдарына ажылдаар күзелдиглерниң шилигге конкурсузун чарлап тур.

НЕГЕЛДЕЗИ: дээди эртемниг, мергежилдинге 3 чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг болур.

Документилерни 2002 чылдын декабрь 26-га чедир хүлээп алыр.

Адреси: Кызыл хоорай, Московская кудумчузу, 2а, кабинет 209. Телефону: 3-31-78.

КОСМОЭНЕРГЕТ ЧАЛАП ТУР

Ооң кол угланышыкыны болза кижини Октаргай болгаш Чер-биле тудуштуруп чоруур күш төптөринин (чакраларның) ажыын тургузары болур. Бир дугаар күш төвүнүң ажылы кошкаанда, улуг назылыг, аныяк-даа кижилер хорадаачал, ыглаган, дүрген шылаар, оон кедерезе амьдыралга сонургалы чиде бээр. Ийи дугаар күш төвү өг-бүлениң аас-кежиин харьылаар.

Улусчу эмчилер кижилерге чүгле дузалажып болур. Кол ажылды кижини боду кылыр. Амьдыралдың ханы утказын билип, сагыш-сеткилинер арыглап, хомудаан, бактаан, адааргаан сеткилден адырлып, чуртталгаңарда бар эки чүүлдер дээш дээди күштерге чалбарып, четтиргениңерни илередиң чорунар.

Улусчу эмчи, космоэнергет **Кара-кыс Болатовна МОНГУШ** Октаргайның арыг, чырык күштери-биле дооразын эдип, эмнеп, бажың-балгат, аал коданын арыглап турар.

Хүлээп алыр чери: Кызыл хоорай, Декабристер кудумчузу, бажың № 6, квартиразы 1. Телефону: 1-07-45.

Шулуу Даваевич КУУЛАР

2002 чылдын декабрь 20-де, 72 харлында, Шулуу Даваевич Куулар мөчөөн. Тываның болгаш ооң чонунун төөгүзүңге ады мөңгедө кирген кижини бистен чарлып чоруткан.

Ш.Д.Куулар 1930 чылдын ноябрь 25-те Тыва Арат Республиканың Чөөн-Хемчик кожуунда Чыргакы деп черге малчын араттың өг-бүлезинге төрүттүнген. Ооң күш-ажылчы намдарының эгези төөгүлүг 40 чылдар биле — Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдары болгаш болушкуннары-биле, ТАР-ның Россияга каттышкан үези-биле холбашкан. Шулуу Даваевич аныяк чылдарында-ла амьдыралчы идепкейлиг туружу-биле бергелерге шымнып, идепкейлиг чоруун көргүскен. 13 харлында-ла "Коммунизмче орук" колхозка улуг кижилер-биле деңге ажылдап эгелээш, "Бүгү чүвени — фронтуга, бүгү чүвени — Тиилелге!" деп кыйгырыг-биле ажылдаан күш-ажыл хүннеринин төлевиринин чартык кезин Ада-чурттуң Улуг дайынының фронтуларына маадырлыгы-биле тулчуп турган Кызыл Шеригге белек кылдыр берип турган. Назы чеде бергеш, чыл ажыг үениң дургузунда колхозтуң көдээ клувун эргелекчилеп, аныяктарны хаара туткан. 1949 чылда Туран хоорайга областың көдээ ажыл-агый школазын дооскаш, 1950 чылда шериг хүлээлгезинче баарының мурнунда колхозтуң бухгалтерин бооп ажылдап чораан.

Ыраккы Чөөн чүктүн шериг округунун биче командирлеринин полк школазының курсантызынга өөрөнгөш, 1950-53 чылдарда батальонунун херек эмгелекчизи бооп хүлээлгезин эрттирген. Шериг албанындан халажып келгеш, СЭКП-ниң Чөөн-Хемчик райкомунун секретарының дузалакчызы, оон улаштыр ниити килдис эргелекчизи бооп ажылдаан. Ол үеден эгелээш, Ш.Д.Кууларның амьдыралы ажыл-агый, партия болгаш совет органнарның ажыл-чорудулгазы-биле сырый холбашкан. 1958 чылда областың партия школазын дооскаш, "Хорум-Даг" колхозтуң партком секретарына, оон соонда хожудаңгай ажылдыг "Большевик" колхозтуң даргазына соңгуттургаш, ук ажыл-



агыйны мурнакчыларның одуруунга киирген. Ол-ла үеде ол СЭКП ТК-ның чанында партияның Иркутскиде дээди школазын бот-өөредилге-биле дооскан. Чогум-на харын ол үеде журналист Н.Растрепин Шулуу Даваевичинин амьдыралының дугайында "Чүректиң кыйгызы" деп документалдыг тоожуну бижээн.

1964 чылдан сонгаар он чыл дургузунда СЭКП-ниң Чөөн-Хемчик райкомунун бирги секретары бооп ажылдааш, ук кожуунну СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ның Сайыттар Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң Кызыл Тугу-биле шаңнаарына чедир көдүргөн, а ВЛКСМ ТК-ның шилчип чоруур Кызыл тугун районга мөңгедө шыгжап арттырган.

Ш.Д.Куулар 1974 чылда улус депутаттарының Кызыл хоорай Советинин даргазына сонгуткан. Бо албан-дужаалга, ам болза хоорай мэри дээр албан-дужаалга ол 11 чыл дургузунда ажылдаан. Бо үениң дургузунда республика найысылалын чаагай-жыдар хөй ажылдарны чоруткан, үлетпүр объектилерин, чуртталга, социал, культура албан черлерин ажылдап киирген.

Ш.Д.Куулар 1985 чылдан 1992 чылга чедир Тыва АССР-ниң Сайыттар Чөвүлелиниң херектер эргелелин удуртуп тургаш, улуг кичээнгеи аппарат ажылының уг-шин болгаш аргаларын сайзырадырыңче, Сайыттар Чөвүлелиниң доктаалдарын күүседирин контролдаарыңче, рынок харылзааларын бьжыглаа-

Ш.Д.Ооржак, А.А.Мельников, С.В.Никонов, Р.С.Баян, В.В.Вусатыг, А.Т.Конгар, Е.Л.Осердцов, И.Н.Товарищтай, В.И.Лавриненко, Д.Д.Ооржак, Д.С.Б.Яндак, С.Н.Сапова, Ю.П.Южаков, А.А.Павлова.

ӨӨРЕДИЛГЕ НОМНАРЫН САДЫП АЛЫҢАР

"УЧЕБНИКИ" магазинде хөй янзы өөредилге номнары кирген. Ол садыгдан лекциялар конспектилерин, экономика, менеджмент, маркетинг, үндүрүг онаарының болгаш аудит талазы-биле дээди өөредилге черлеринин студентилери ажылгаар өөредилге номнарын садып ап болур силер.

Кээп садып алыр чери: Кызыл хоорай. Бухтуев 1. "Трансагентилел" бажыңында.

Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитеди Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы, Национал хүреш федерациязының президентизи, Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы, спорттуң дээди мергежил школазының директорунун оралакчызы

**Шулуу Даваевич
КУУЛАРНЫҢ**

үр болгаш аар аараан соонда мөчөөни-биле өг-бүлезинге, төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередиң тур.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы ТР-ниң ТСК-ниң баштайгы даргазы чораан

**Шулуу Даваевич
КУУЛАРНЫҢ**

элекке мөчөөни-биле оон төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередиң тур.

Шулуу Даваевич Кууларның дугайында чырыткылыг тураскаал бистин чүректеривиске кезээде артар.

ШЫН

Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазак болгаш "Шын" солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Артур ХЕРТЕК

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторунун оралакчызы — 3-33-91.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдис — 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизи — 1-03-90, культура болгаш өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, үлетпүр болгаш медээлер килдистери — 3-34-98, тел/факс (394-22) 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16;

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солуну "Шын" солун редакциязының компьютер төвүнүгө өрзөн болгаш чыскааган. Неделеда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 6734.
Чагыг 143.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 АКБ ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН — 1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектеринин талазы-биле хоойлужулугузының чорудулгазына контроль болгаш бүрүткелинин Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетинин типографиязына парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшөйин барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харышлаар.